

Kort om upphovsrätt

*Av
Katarina Renman Claesson,*

BAKGRUND	3
UPPHOVSRÄTTENS INNEHÅLL	7
FÖRUTSÄTTNINGAR FÖR ETT UPPHOVSRÄTTSLIGT SKYDD	7
VAD ÄR ETT VERK?	7
VEM ÄR UPPHOVSMAN?	8
VAD INNEBÄR UPPHOVSRÄTT ?	8
<i>Den ekonomiska rättigheterna</i>	9
Exemplarframställning	10
Bearbetningar, ändringar m.m.	10
Tillgängliggörande... för allmänheten m.m.	11
Konsumtion av spridnings- visnings- och framföranderätten	11
När sker ett tillgängliggörande till allmänheten ?	12
Är en länk ett tillgängliggörande?	13
<i>Det första offentliggörandet</i>	13
<i>Den ideella rätten</i>	14
Namngivelsesrätten	14
Respekträtten	14
Parodier	15
Följerätt (droit de suite)	15
<i>Klassikerskyddet</i>	15
ÖVERGÅNG AV RÄTTIGHETER	16
NÄRSTÅENDE RÄTTIGHETER	17
FRAMFÖRANDE AV VERK OCH FOLKLORE	18
FOTOGRAFIER	18
LJUD- OCH FILMINSPELNINGAR	19
RADIO OCH TV-UTSÄNDNINGAR	20
KATALOG- OCH DATABASER	20
BEGRÄNSNINGAR, INSKRÄNKNINGAR OCH AVTALSLICENSER	21
TIDSBEGRÄNSNING	21
INSKRÄNKNINGAR	21
Vilket nyttjande får ske privat ?	21
Vilket nyttjande får ske i undervisningssammanhang ?	23
Vilket nyttjande får ske av arkiv och bibliotek ?	23
Funktionshinderskopior	24
När och hur får man citera och referera verk samt återge och avbilda konstverk ?	25
”Rätten” till information, myndighetsmaterial, allmänna handlingar etc. ?	25
AVTALSLICENSER	26
Avtalslicens för undervisningskopiering	27
Avtalslicens för företagskopiering m.m.	27
Avtalslicens för digital överföring och spridning för arkiv och bibliotek	27
SKYDD AV TEKNISKA SKYDD AV VERK M.M.	28
SÄRSKILT OM SKYDDET AV SAMMANSTÄLLNINGAR AV MATERIAL	29
ANSVAR OCH SANKTIONER	30
SKÄLIGT VEDERLAG, SKADESTÅND, SAMT BÖTER ELLER FÄNGELSE	30
När är en användaren oaktsam ?	31
Vem är ansvarig för ett intrång ?	31
FÖRBUD VID VITE, INLÖSEN, ÄNDRING, FÖRSTÖRELSE OCH INTRÅNGSUNDERSÖKNING	32

Bakgrund

I mitten av 1400-talet förfinade Gutenberg tryckeriprocessen och det blev betydligt lättare än tidigare att framställa fler exemplar av t.ex. en bok. Dessförinnan skedde ofta framställningen av nya exemplar för hand. En ökad tillgång på tryckt material samt en större läskunnighet hos allmänheten blev grunden för en helt ny marknad för tryckt material, däribland böcker. För att hålla kontroll på vad som trycktes och av vem införde flera stadsstater ett privilegiesystem. Rätten att trycka utdelades i form av statliga *tryckprivilegier*. Det första kända tryckprivilegiet utfärdades år 1469 till tryckeriinnehavaren Johannes av Speyer som erhöll en femårig ensamrätt att trycka böcker i Venedig. Men även författare kunde i undantagsfall erhålla en rätt att själva bestämma över tryckningen av sina verk. Det första kända *författarprivilegiet* erhöles i Venedig 1486 av författaren Marcus Antonius Sabellus för att han i sitt verk *Rerum Venetarum* [Venedigs historia] givit en så ”stilfull och sann” historiebeteckning av staden att han var värd att erhålla rätten att bringa den inför dagens ljus.¹

Försöken att hålla kontroll på allt tryckt material genom en privilegieordning blev med tiden svår att upprätthålla och övergavs allt mer under 1600- och 1700-talet. Vid den här tiden inleddes också diskussionen om det verkligen var statens, tryckeriernas eller förläggarnas rätt att bestämma över och exploatera ”de lärda männens” intellektuella prestationer. Den brittiska lagen *Act of Anne* från 1710 brukar beskrivas som den första egentliga *upphovsmanna regleringen*.² Lagen inleddes med att tydligt ange att syftet med lagstiftningen är att ge de lärda männen en rätt att själva bestämma över sina böcker och skriftverk. Genom att uppmuntra lärda män att komponera och skiva användbara böcker skulle kunskapsutvecklingen i samhället stimuleras.

An Act for the Encouragement of Learning, by Vesting the Copies of Printed Books in the Authors or Purchasers of such Copies, during the Times therein mentioned.

Whereas Printers, Booksellers, and other Persons, have of late frequently taken the Liberty of Printing, Reprinting, and Publishing, or causing to be Printed, Reprinted, and Published Books, and other Writings, without the Consent of the Authors or Proprietors of such Books and Writings, to their very great Detriment, and too often to the Ruin of them and their Families: For Preventing therefore such Practices for the future, and for the Encouragement of Learned Men to Compose and Write useful Books; May it please Your Majesty, that it may be Enacted, /.../ That from and after the Tenth Day of April, One thousand seven hundred and ten, the Author of any Book or Books already Printed, who hath not Transferred to any other the Copy or Copies of such Book or Books, Share or Shares thereof, or the Bookseller or Booksellers, Printer or Printers, or other Person or Persons, who hath or have Purchased or Acquired the Copy or Copies of any Book or Books, in order to Print or Reprint the same, shall have the sole Right and Liberty of Printing such Book and Books for the Term of One and twenty Years, to Commence from the said Tenth Day of April, and no longer; ...”

¹ Hela den latinska texten i privilegiebrevet samt en engelsk översättning finns i J. A.L. Sterling, *World Copyright Law*, Sweet & Maxwell Ltd, London, 1999, s 994-996. I bl. a Koktvedgaard, Mogens och Levin, Marianne, *Lärobok i Immaterialrätt*, Norstedts Juridik AB, s. 21ff samt i Nordell, Per Jonas, *Rätten till det visuella*, s2ff, finns en mycket grundläggande genomgång av upphovsrättens bakgrund och historiska utveckling.

² Se <http://www.copyrighthistory.com/anne.html> I Act of Anne, artikel 5 angavs att kopior av varje bok skulle levereras till vissa utvalda bibliotek.

Andra länder med tidig upphovsrättslig lagstiftning var Danmark (1741)³, USA (1790)⁴ och Frankrike (1791 och 1793)⁵. I Sverige utvecklades upphovsrätten i stort sett efter samma mönster som i övriga Europa och även här inleddes rätten att trycka med ett privilegiesystem. Bokmarknaden utvecklades dock långsammare, så det var först i början av 1600-talet som privilegierna började bli vanliga. Men redan i äldre privilegietexter framskymtar ett visst erkännande av också författarens rätt.

”ingen finge utan Reusners förlov antingen utom lands eller inom lands låta eftertrycka och på nytt upplägga de böcker, som han alldeles nya, eller på nytt översedda och förbättrade, första resan av trycket låte utgå, allenast undantagandes när själva auktor, som böckerna gjort och upplagt hade dem åter på nytt ville trycka låta.”

Kunglige boktryckaren Reusners privilegiebrev utfärdat av Gustav Adolf år 1614.⁶

Privilegieordningen innebar att tryckta skrifter skyddades mot eftertryck. I de fall en författares arbete inte skyddades av ett privilegium, stod det öppet för envar att mångfaldiga eller på annat sätt nyttja det. När censur infördes under 1600-talets senare hälft blev privilegierna också ett medel att övervaka bokmarknaden. Privilegiesystemet utvecklades med tiden till författningar. Den första allmänna svenska författningen på området var ”Kungl. Reglementet för Boktryckerierna i Riket år 1752”. I denna reglerades inte bara förlagsrättigheter utan det föreskrevs också vissa rättigheter för upphovsmannen, särskilt vad gällde översättningar samt tryckningar av mindre skrifter (10-12 ark). Men det var först i samband med införandet av ”1810 års Tryckfrihetsförordning” som det kom ett lagstadgat erkännande av författarens rätt till verket och Sverige därmed fick sin första egentliga upphovsmannareglering. Härefter dröjde det ändå ytterligare nästan 70 år innan den första självständiga lagen om skydd för författare antogs, ”Lagen den 10 augusti 1877 om äganderätt till skrift”. Skyddet för konstnärer har en något annan historia, och den första regleringen med ett skydd mot efterbildning av konstverk infördes i Sverige med en särskild lag 1867, ersatt av ”lagen 28 maj 1897 om rätt att efterbilda konstverk”. Det var först i ”lagen den 30 maj 1919 om rätt till litterära och musikaliska verk, om rätt till verk av bildande konst samt om rätt till fotografiska bilder” (1919-års lag) som skydden för olika kategorier av verk samlades i en lagstiftning. Efter ett mångårigt utredande ersattes 1919-års lag av den lag vi har än idag, **lag (1960:729) om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk** (URL).⁷ URL bygger den grundläggande principen att upphovsmannen ensam skall ha rätt att bestämma över alla förfoganden över verket.⁸ Att upphovsmän äger ”rätten till sina verk”, d.v.s. upphovsrätt, är idag också grundlagsskyddat.⁹

2 kap. 19 § i Regeringsformen

Författare, konstnärer och fotografer äger rätt till sina verk enligt bestämmelser som meddelas i lag.

³Se Lund, *Billedkunsten*, s 24 och Schönning, *Ophavsrett*, s 23

⁴I USA's konstitution antagen 1787, anges i Artikel 1, section 8 st 8 att ” *The Congress shall have the power...to promote the progress of science and useful arts, by securing for limited times to authors and inventors the exclusive right to their respective writings and discoveries.*” Det är baserat på detta som den första U.S. Copyright Act sedan utfärdades år 1790.

⁵I Frankrike övergavs tryckprivilegier först 1784 och grunden för ett helt annat rättighetssystem lades i och med Franska revolutionen 1789. Se bl. a Eberstein, *Författarrätten*, s15 ; Lund, *Billedkunsten*, s 23 och Kivimäki NIR 1952 s 220.

⁶Denna text återges bl.a. i 1914 års betänkande sid. 33f.

⁷<http://www.notisum.se/rnp/sls/lag/19600729.HTM>

⁸Som framgår närmare nedan finns det dock några undantag i ensamrätten till förmån för vissa fundamentala samhällsintressen.

⁹Upphovsrätten, likaväl som rätten till information, är dessutom en utav de fundamentala mänskliga rättigheter som föreskrivs i bl.a. art 27 i FN:s ALLMÄN FÖRKLARING OM DE MÄNSKLIGA RÄTTIGHETERNA ”Art 21 (1) Envar har rätt att fritt taga del i samhällets kulturella liv, att njuta av konsten samt att bli delaktig av vetenskapens framsteg och dess förmåner. (2) Envar har rätt till skydd för de moraliska och materiella intressen, som härröra från varje vetenskapligt, litterärt eller konstnärligt verk, till vilket han är upphovsman.” Se <http://www.unhchr.ch/udhr/lang/swd.htm>

En upphovsman saknade fram till slutet av 1800-talet skydd för sina verk utanför sitt medborgarlands gränser. Tyskland var t.ex. en stor marknad för Selma Lagerlöf och August Strindberg, vars böcker översattes, trycktes och distribuerades där. Men eftersom Sverige och Tyskland saknade avtal om författarrätten, fick de svenska författarna sällan några honorar därifrån.¹⁰ Det obefintliga eller svaga skyddet utan för medborgarlandets gränser medförde att ett antal länder, under påtryckning av starka författarorganisationer och värtaliga författare som t.ex. Victor Hugo¹¹, i slutet av 1800-talet enades i en överenskommelse, *1886 års Bernkonvention för skydd av litterära och konstnärliga verk*. Bernkonventionen anger vissa minimiregler för det upphovsrättsliga skyddet för litterära och konstnärliga verk, samt kräver av medlemsländerna att de upphovsrättsligt skall skydda också varandras medborgare (principen om nationell behandling). Sverige blev medlem 1904. Denna konvention, som i oktober 2005 hade 159 medlemsländer, är än idag en utav de viktigaste internationella överenskommelserna för upphovsrättskyddet. Bernkonventionen administreras av FN-organisationen World Intellectual Property Organisation (WIPO) och utvecklades och ändrades under 1900-talet i takt med introduktionen ny teknik som t.ex. fotografi, film och radio- och TV-utsändningar.¹² Men efter den sk Parisrevisionen 1971 har inte medlemsländerna kunnat enas om några ändringar i Bernkonventionen, varvid den inte reviderats och anpassats efter den teknikutvecklings om skett därefter. Det ledde till en ökad rättsosäkerhet och olikheter i hur upphovsrätten nationellt anpassades efter ny teknik, särskilt efter digitalteknikens genombrott. Detta medförde problem också i världshandeln med immateriella rättigheter.¹³ Något som länge var oklart var t.ex. om datorprogram kunde skyddas av upphovsrätt. Ett protokoll, *TRIPs-avtalet*¹⁴, med bestämmelser om hur Världshandelsorganisationens (WTO:s) medlemsländer skulle skydda immateriella rättigheter fanns därför med i april 1994 när det globala handelsavtalet GATT omvandlades till Världshandelsavtalet.¹⁵ De upphovsrättsliga bestämmelserna i TRIPS bygger på Bernkonventionen, men med kompletterande bestämmelser för bl.a. datorprogram, databaser samt för uthyrningsrättigheter. Avtalet är av stor vikt, då ett medlemsland som inte följer bestämmelserna riskerar att efter prövning av en särskild WTO-panel utsättas för handelssanktioner av övriga WTO medlemsländer. Vid en diplomatisk WIPO-konferens i december 1996 lyckades slutligen också Bernkonventionens medlemsländer (de flesta också medlemmar i WTO) att enas om att anta ett s.k. "Internetprotokoll", *WIPO Copyright Treaty* (WCT), som knutet till Bernkonventionen anpassar vissa av dess bestämmelser till en nätverksmiljö.¹⁶ WCT administreras av WIPO.

¹⁰ Enligt en artikel i Dagens Nyheter *Vår nutida skönlitteratur i utlandet* (osignerat, 29 dec. 1901) var den ojämförligt mest översatta svenska författaren vid den här tiden August Strindberg. Strindbergs verk fanns 1901 i 99 översättningar på tio olika språk (de mest populära var *Fadren*, *Hemsöborna* och *Fröken Julie*). Selma Lagerlöf fanns i 33 översättningar. Se mer om detta i Svedjedal, Johan, *Bokens Samhälle, Svenska Bokförläggareföreningen och svensk bokmarknad 1887–1943, vol. 1–2*, Svenska Bokförläggareföreningen, Stockholm 1993, s 190f

¹¹ Se mer om Victor Hugo och författarorganisationernas roll för framväxten av Bernkonventionen m.m. i bl.a. Eva Hemmungs Wirtén, *No Trespassing*, University of Toronto Press, Canada 2004.

¹² Aktuella data och mer information om de konventioner som handhas av WIPO återfinns på organisationens hemsida <http://www.wipo.int/treaties/en> och närmare om Bernkonventionen på <http://www.wipo.int/treaties/en/ip/berne/index.html>

¹³ Immateriella rättigheter är ett samlingsnamn för bl. a. upphovsrätt, patenträtt, mönsterrätt, varumärkesrätt och firmarätt. På engelska används uttrycket "intellectual property rights", förk IP eller IPR.

¹⁴ Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights, including Trade on Counterfeit Goods

¹⁵ World Trade Organisation- Agreement, antaget i Marrakech, Marocko 1994 se

http://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/ursum_e.htm#top och TRIPS på http://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/27-trips_01_e.htm

¹⁶ Se <http://www.wipo.int/treaties/en/ip/wct/index.html>. Ett motsvarande uppdatering av skyddet för nästående rättigheter antogs vid samma tillfälle, WIPO Performance and Phonogram Treaty (WPPT), se nedan.

Till följd av medlemskapet i EU har det på senare år har också gjorts flera ändringar i den svenska lagstiftningen i enlighet bestämmelser i *EU-direktiv*.¹⁷ EU ser en harmonisering av medlemsländernas upphovsrättsliga lagstiftning som en viktig del i strävandena efter en gemensam inre marknad.¹⁸ De lagändringar i URL som trädde kraft den 1 juli 2005 baseras i mycket på det hittills mest långtgående upphovsrättsdirektivet, det i maj 2001 antagna s.k. infosocdirektivet.¹⁹

Internationella överenskommelser och EU-direktiv är överenskommelser mellan stater. Sverige har genom att ansluta sig till (ratificera) konventionerna samt genom sitt medlemskap i EU förbundet sig att införa bestämmelserna i sitt lands lagstiftning. Varje land har frihet att utforma sin nationella lagstiftning, så länge den inte strider mot de åtaganden som gjorts. Bestämmelserna i mellanstatliga överenskommelserna kan som huvudregel inte tillämpas direkt utav svenska domstolar och myndigheter utan måste för att bli gällande rätt i Sverige införas i vår lagstiftning. Det är i den svenska upphovsrättslagen och tillhörande regelverk som domstolarna och medborgarna skall söka svaren på vilka regler som gäller i Sverige, den ”svenska upphovsrätten”. Men med hjälp av kunskap om varifrån bestämmelserna i URL m.m. härstammar, så är de ofta lättare att förstå och tolka.

¹⁷ Direktiven m.m. finns att hämta på http://europa.eu.int/comm/internal_market/en/intprop/docs/index.htm

¹⁸ EU-ländernas lagstiftning kan t.ex. variera i fråga om t ex vilka *kategorier* av alster som skyddas, om skydd förutsätter *fixering* i ett fysiskt medium samt i fråga om vilka originalitetskrav som förutsätts för skydd.

¹⁹ Direktiv 2001/29/EG av den 22 maj 2001 om harmonisering av vissa aspekter av upphovsrätt och närstående rättigheter i informationsområdet (infosocdirektivet) se http://europa.eu.int/eur-lex/pri/sv/oj/dat/2001/l_167/l_16720010622sv00100019.pdf. Lagändringarna föregicks av mycket utredande och många remissvar, se för närmare info <http://www.regeringen.se/sb/d/4456/a/40699>

Upphovsrättens innehåll

Det upphovsrättsliga skyddet har utformats så att det skall värna upphovsmannens ekonomiska och ideella intressen men med hänsynen till vissa fundamentala samhällsintressen som integritetsskydd, yttrandefrihet samt rätten att få tillgång till information. Det är främst bestämmelserna i upphovsrättslagen (URL), upphovsrättsförordningen och den internationella upphovsrättsförordningen som anger innehållet i den svenska upphovsrätten. I det följande görs en genomgång av den svenska upphovsrättens innehåll.

Förutsättningar för ett upphovsrättsligt skydd

1 § URL

*Den som har skapat ett litterärt eller konstnärligt verk
har upphovsrätt till verket...*

Upphovsrättens uppgift är att ge skydd för det *andliga skapandet* av verk inom litteraturens och konstens område, oavsett i vilket i medium verket förekommer, dess omfång och oavsett huruvida syftet med verket är att det skall vara litterärt, konstnärligt, estetiskt, religiöst eller bara rent praktiskt.²⁰ I svensk rätt krävs inte att verket har fixerats på något sätt utan i samma stund som verket skapats är det skyddat.²¹ Det finns inte heller några formkrav, dvs. inga krav på registrering eller dyl., för att erhålla skydd.²² Poeten som i sitt minne formulerat en dikt har upphovsrätt till sin dikt vare sig han behåller den för sig själv i sitt minne, nedtecknar den på en pappersbit, skriver in den i sin dator eller framför den inför en filmkamera, TV-kamera, bandspelare eller för närvarande åhörare.

Vad är ett verk?

Upphovsrätten skyddar verk. Verk är självständiga och originellt alster av andligt arbete, ett uttryck för upphovsmannens individualitet.²³ Det krävs inte att verket är en nyhet för omvärlden, utan bara för upphovsmannen. Att helt omedvetet skapa ett verk som i allt väsentligt liknar ett annat tidigare verk, utgör alltså inte intrång i det upphovsrättsliga skyddet för det tidigare verket.²⁴ Originalitetskravet, kravet på självständigt och individuellt skapande, gör att skydd inte ges till material som inte krävt någon skapandeinsats, t ex korta nyhetsnotiser som enbart förmedlar

²⁰ Se SOU 1956:25 s 69. Verk som är rent estetiskt, dvs. avse att förmedla en känsla eller en upplevelse, brukar hänföras till kategorin konstnärliga verk. När man söker efter innehållet i *gällande rätt* i Sverige kan det ofta – när man skall förstå lagar och förordningar - vara nödvändigt att gå tillbaka och titta vad som ”sades” då man arbetade fram lagstiftningen, dvs. i lagens *förfaranden*. Det gäller i mycket hög grad äldre lagtext, som i princip bygger på att man vid tolkning söker ytterligare stöd i förarbetstext. Upphovsrättslagen är ifrån 1960 och för att tolka vissa delar av lagtexten måste man ibland titta i de mycket genomarbetade förarbeten som låg till grund för lagtexten; främst i Statens offentliga utredningar SOU 1956:25 samt Proposition 1960:17. På senare år har denna metod börjat frångås, i vart fall vad gäller lagtext som baserar sig på EU-direktiv. På sikt kommer allt större tyngd istället att ges till uttalanden av Högsta Domstolen eller EU-domstolen (European Court of Justice)såvitt avser lagtext baserade på EU-direktiv.

²¹ En annan sak är att upphovsrätten normalt får praktisk relevans först då verket fixerats i någon form. Bernkonventionen lämnar över till den nationella rätten att bestämma om krav på fixering skall finnas eller ej. I länder med en *copyrighttradition*, t ex Storbritannien och USA, finns det ett *fixeringskrav* som förutsättning för upphovsrättsligt skydd.

²² Skydd utan särskilda formkrav är också en förutsättning för att få ansluta sig till Bernkonventionen, se ovan. USA hade krav på registrering ända fram till 1980-talet och anslöt sig därför inte till Bernkonventionen förrän 1987!

²³ se SOU 1956:25 s 66.

²⁴ Se t.ex. Nja 1994 s.74 Smultronmålet

fakta.²⁵ En rent mekanisk produkt (t ex datorgenererade) eller alster frambringade av djur eller natur kan inte erhålla ett upphovsrättsligt skydd eftersom de inte uppfyller kraven på att vara alster av andligt arbete. En solros kan således inte erhålla något upphovsrättsligt skydd i sig, men däremot i den form den ges då den förmedlas till oss via någon persons skapande, t ex i form av ett konstnärligt fotografi, en målning eller en litterär beskrivning.

Uttrycken *litterära och konstnärliga* verk skall förstå i sin mest vidsträckta betydelse. Det görs egentligen inte någon bestämd åtskillnad mellan litterära och konstnärliga verk och ett verk kan hänföras till ettdera begreppen eller båda. Med *litterär* avses framställningar i ord; talade, skrivna eller tryckta samt beskrivande framställningar i text, i siffror (tabeller) eller i grafiska framställningar (kurvor eller andra bilder) i två- eller tredimensionell form.²⁶ Ordet konst och *konstnärlig* anses omfatta alla former i vilka det förekommer att verk tillskapats med konstnärlig ambition och i syfte att nå en konstnärlig verkan, t ex verk som framträder i bild, i rörelse eller i toner.

Vem är upphovsman?

Det är *den som skapat* ett verk – upphovsmannen – som lagstiftaren tilldelat den exklusiva rätten att förfoga över verket. Eftersom det krävs en skapandeinsats (andligt arbete) för att åstadkomma ett verk är det endast fysiska personer som kan vara upphovsmän. Är det flera personer som samverkat vid tillkomsten av ett verk har de *gemensam upphovsrätt* om deras bidrag inte går att skilja åt.²⁷ Upphovsmännen kan då endast förfoga över verket gemensamt och alla nyttjanden, upplåtelse eller överlåtelse kräver enighet. Enda undantaget från kravet på enighet är rätten för var och en att ingripa mot ett intrång i upphovsrätten till det gemensamma verket. Varje upphovsman kan överlåta eller upplåta sin rättighetsandel till annan. För att slippa problem med oenighet om hur det gemensamma verket skall exploateras, kan man i möjligaste mån redan innan verket skapas eller i vart fall innan det är färdigställt, enas om vilka former av nyttjanden som skall tillåtas och hur rättigheterna till det gemensamma verket skall förvaltas.

Även om det är upphovsmannen/uphovsmännen som från början innehar upphovsrätten, kan rätten att nyttja verket (på alla eller visst sätt) *övergå* till annan, t.ex. arbetsgivaren via en anställning, till beställaren via ett uppdragsavtal, till förläggare via ett förlagsavtal eller till en användare via ett licensavtal etc.²⁸ Rätten att bli namngiven och respekterad som upphovsman (de ideella rättigheterna) kan dock inte innehas av annan än upphovsmannen.

Den som ger ut eller offentliggör ett *tidigare utgivet verk* för första gången sjuttio år efter upphovsmannens dödsår eller, om upphovsmannen är okänd, sjuttio år efter det år då verket skapades, har ensam rätt att förfoga över kopieringar och tillgängliggöranden för allmänheten av verket intill utgången av det tjugofemte året efter det år då verket gavs ut.²⁹

Vad innebär upphovsrätt ?

Upphovsrätt är samlingsnamnet på upphovsmannens ensamrätt att förfoga över verket samt hans rätt att bli namngiven och respekterad som upphovsman. Upphovsrätten delas in i två kategorier av rättigheter, ekonomiska och ideella. Den exklusiva förfoganderätten består av s k *ekonomiska*

²⁵ Uttrycket *verksbörd* brukar också anges som ett mått på den skaparkraft som måste framträda i ett alster för att det skall kunna påräkna ett upphovsrättsligt skydd (Se Nordell, a a, sid 50), idag blir det dock allt vanligare att stanna vid ett resonemang om originalitet.

²⁶ Se SOU 1954:25 s 65

²⁷ Se 6 § URL

²⁸ Se närmare nedan om övergången av rättigheter.

²⁹ Se 44 a § URL:

rättigheter som upphovsmannen fritt kan disponera över i form av upplåtelser och överlåtelser av rättigheter att nyttja verket. De *ideella rättigheterna* däremot är knutna till upphovsmannens person och kan inte överföras på annan annat än genom de familjerättsliga förvärven bodelning, arv eller testamente.³⁰ I särskilda fall och i endast begränsad omfattning kan de ideella rättigheterna dock *efterges*.

Huvudregeln är att alla former av förfoganden av verket som kan komma i fråga i alla medier, vid alla tider och på alla platser, innefattas i upphovsmannens exklusiva (ekonomiska) ensamrätt till verket. Frågan är bara om förfogandena skall hänföras till en kopiering eller ett tillgängliggörande av verket eller möjligen båda.³¹ I lagtexten förklaras närmare vad som kan innefattas i dessa förfogandeformer.

Upphovsrätten innefattar i huvudsak följande rättigheter.³²

Rättigheterna att fritt förfoga över

- *exemplarframställning* av verket
- verkets *tillgängliggörande för allmänheten*
- verkets *första offentliggörande* och utgivning
- verkets *bearbetning*

samt de ideella rättigheterna att

- bli *namngiven* som upphovsman
- bli *respekterad* som upphovsman

En särskild personlig rätt till ersättning gäller också enligt *följerätten (droit de suite)* vid yrkesmässig vidareförsäljning av exemplar av konstverk.

Genom inskränkningar i ensamrättskyddet till förmån för vissa ändamål, t.ex. för privat bruk, undervisning, nyhetsrapportering, o likn försöker den upphovsrättsliga regleringen att ha en inbyggd *balans* mellan upphovsmannens intressen och vissa samhällsintressen.³³

Den ekonomiska rättigheterna

2 §

Upphovsrätt innefattar, med de inskränkningar som föreskrivs i det följande, uteslutande rätt att förfoga över verket genom att framställa exemplar av det och genom att göra det tillgängligt för allmänheten, i ursprungligt eller ändrat skick, i översättning eller bearbetning, i annan litteratur- eller konstform eller i annan teknik.

Framställning av exemplar innefattar varje direkt eller indirekt samt tillfällig eller permanent framställning av exemplar av verket, oavsett i vilken form eller med vilken metod den sker och oavsett om den sker helt eller delvis.

Verket görs tillgängligt för allmänheten i följande fall:

1. När verket överförs till allmänheten. Detta sker när verket på trådbunden eller trådlös väg görs tillgängligt för allmänheten från en annan plats än den där allmänheten kan ta del av verket. Överföring till allmänheten innefattar överföring som sker på ett sådant sätt att enskilda kan få tillgång till verket från en plats och vid en tidpunkt som de själva väljer.
2. När verket framförs offentligt. Offentligt framförande innefattar endast sådana fall då verket görs tillgängligt för allmänheten med eller utan användning av ett tekniskt hjälpmedel på samma plats som den där allmänheten kan ta del av verket.
3. När exemplar av verket visas offentligt. Offentlig visning innefattar endast sådana fall då ett exemplar av ett verk görs tillgängligt för allmänheten utan användning av ett tekniskt hjälpmedel på samma plats som den där allmänheten kan ta del av exemplaret. Om ett tekniskt hjälpmedel används är det i stället ett offentligt framförande.
4. När exemplar av verket bjuds ut till försäljning, uthyrning eller utlåning eller annars sprids till allmänheten.

Med överföring till allmänheten och offentligt framförande jämställs överföringar och framföranden som i förvärsverksambet anordnas till eller inför en större sluten krets.³⁴

³⁰ Som enda undantag från denna regel övergår också den ideella rätten till datorprogram skapade inom ramen för en anställning, på arbetsgivaren, se 40a § URL.

³¹ Före de klargörande ändringarna i lagtexten som infördes sommaren 2005, så diskuterades t.ex. vilken form av upphovsrättsligt nyttjande de var fråga om då material "lades ut" och "skickades" i nätverksmiljö.

³² Upphovsrättens innehåll föreskrivs i huvudsak i 2-3 §§ URL.

³³ Se 2 § 1 men. jfr m 2 kap URL.

³⁴ Se SFS 2005:359.

Exemplarframställning

Exemplarframställningsrätten (kopieringsrätten) är rätten att bestämma över när, var och hur verket skall fixeras i ett föremål, oavsett med vilken teknik och i vilken form fixeringen sker.³⁵ I lagtexten förklaras att *[f]ramställning av exemplar innefattar varje direkt eller indirekt samt tillfällig eller permanent framställning av exemplar av verket, oavsett i vilken form eller med vilken metod den sker och oavsett om den sker helt eller delvis.*³⁶ Ett exemplar av verket framställs så snart verket ”fastnar” temporärt eller permanent på ett underlag. När man skannar in eller laddar ner ett verk framställs exemplar. I exemplet ovan med poeten så framställs exemplar av dikten då det nedtecknas på en pappersbit, skrivs in i digitala dokument, laddas ner från nätet, kopieras till hårddisk, memorystick e. likn., då det skrivs ut, kopieras i fotokopieringsapparat, då framföranden av dikten tas upp på en bandspelare, video eller annat medium. Observera att ett litterärt verk inte måste tas upp litterärt, dvs. i text, för att en kopia skall anses vara gjord av det. Ett exemplar av verket föreligger även om det endast är en del av verket som kopieras. Ett kort citat ur ett litterärt verk är således att anse som ett exemplar av verket.

För att undvika problem med de temporära, tekniska kopior som framställs av datorn, inte användaren, t.ex. då man besöker och tittar på en webbplats (s k cachekopior) föreskrivs i ett särskild användarundantag i lagtexten att *”tillfälliga former av exemplar av verk får framställas, om framställningen utgör en integrerad och väsentlig del i en teknisk process och om exemplaren är flyktiga eller har underordnad betydelse i processen. Exemplaren får inte ha självständig ekonomisk betydelse.”*³⁷ Det innebär att även om temporära tekniska kopior också är att betrakta som upphovsrättskopior strikt juridiskt, så har lagstiftaren ändå undantagit dem från kravet att begära tillstånd. De är ju egentligen inte några kopior som användaren gör medvetet, utan snarare kopior som framställs automatiskt i en teknisk kommunikationsprocess. Nätsurfaren kan därmed lugnt ”surfa vidare” och besöka och titta på webbplatser på nätet. Det är först i det läget som man medvetet börjar ladda ner, ladda upp eller överföra material som frågan om rätten därtill måste undersökas närmare.

Bearbetningar, ändringar m.m.

Det upphovsrättsliga skyddet gäller inte bara verk i dess ursprungliga skick, utan också verket *i ändrat skick, i översättning eller bearbetning, i annan litteratur- eller konstart eller i annan teknik.*³⁸ Att verket har ett skydd inte bara mot ren kopiering av verket, utan också mot användning av bearbetningar av verket samt mot efterliknande alster, brukar beskrivas som att verket har ett ”skyddsomfång”. I samband med övergång av rättigheter krävs att ändringsrätten särskilt avtalas.³⁹ Upphovsmannens ideella rätt sätter också gränser för i vilka ändringar som får göras samt för i vilka former och sammanhang ett verk kan göras tillgängligt.⁴⁰ Den som äger en *byggnad eller ett bruksföremål* har dock rätt att ändra i dessa utan upphovsmannens (t.ex. arkitektens, möbeldesigners) samtycke.⁴¹

Vissa bearbetningar, t.ex. översättningar av litterära verk, kräver själva en sådan skapandeinsats att också bearbetningen blir ett verk.⁴² Så länge det knyter an till originalverket kräver bearbetningens användning tillstånd från både upphovsmannen till bearbetningen och originalverket. Om det däremot är så att man i fri anslutning till ett verk åstadkommer ett nytt och

³⁵ Rätten att bestämma över verkets fixering skall inte sammanblandas med något krav på fixering för skydd (se ovan).

³⁶ Se 2 § st 2 URL.

³⁷ Se ny 11a § i URL, införd den 1 juli 2005 med lag (2005:359). Närmare om innebörden av detta undantag förklaras i prop. 2004/2005:110 *Upphovsrätten i informationsamballet genomförande av direktiv 2001/29/EG, m.m.*, sid.381f.

³⁸ Se 2 § st 1 URL.

³⁹ Se 28 § URL.

⁴⁰ Se 3 § st. 2 URL.

⁴¹ Se 26 c § URL.

⁴² Se 4 § URL.

självständigt verk, så är upphovsrätten till det senare verket inte beroende av rätten till originalverket. Med utgångspunkt i eller kanske snarare med inspiration av ett annat verk, har ett nytt eget verk skapats.

Tillgängliggörande... för allmänheten m.m.

Tillgängliggöranderätten är upphovsmannens rätt att bestämma över när, var och hur verket skall föras ut till allmänheten. Här ligger tonvikten på två kriterier, dels att det är fråga om ett förfogande varigenom verket görs *tillgängligt* för annan, dels att de för vilka verket görs tillgängligt utgör en *allmänhet*. Lagtexten beskriver sedan den 1 juli 2005 fyra former av tillgängliggöranden som är tänkta att inkludera alla tänkbara former av tillgängliggöranden av verk.⁴³

- *Överföringsrätten* gäller tillgängliggöranden som sker från en annan plats än den där allmänheten är, t.ex. utsändningar i radio och TV och tillhandahållanden på nätet. Den täcker också tillhandahållandet av material på begäran (on-demand), dvs. då användaren själv bestämmer plats och tid de vill ta del av verket. Material som gjorts nedladdningsbart på en webbplats eller via fildelningsnätverk är att anse som tillgängliggjorda för allmänheten via överföring. Även en länk kan vara att se som överföring av det till-länkade materialet.⁴⁴
- *Framföranderätten* avser sådana tillgängliggöranden, med eller utan teknik, som sker på plats där allmänheten är närvarande, t.ex. på en teater eller i en biosalong.
- *Visningsrätten* gäller sådana fall då ett *exemplar* av ett verk görs tillgängligt för allmänheten utan användning av ett tekniskt hjälpmedel, på samma plats som den där allmänheten kan ta del av exemplaret. Om ett tekniskt hjälpmedel används är det i stället ett framförande.
- *Spridningsrätten* ger upphovsmannen rätt att bestämma över när *exemplar* av verket bjuds ut till försäljning, uthyrning, utlåning, pantsättning, gåva eller på annat sprids till allmänheten.

Då man på restaurang, gym, hotell och liknande etablissemang spelar musik från radion och/eller visar TV-sändningar för sina besökare är det fråga om två förfoganden. Radio- och TV-utsändningen är en överföring av verk till allmänheten (för vilket sändarbolagen måste ha tillstånd), emedan restaurangägaren etc. offentligt framför de utsända verken och själva utsändningen, och därmed måste ha tillstånd till det.

Det finns också ett särskilt, i tiden obegränsat *titelskydd m.m.*, som anger att verk inte får göras tillgängliga för allmänheten under sådan titel, pseudonym eller signatur, att verket eller dess upphovsman lätt kan förväxlas med förut offentliggjort verk eller dess upphovsman.⁴⁵

Konsumtion av spridnings- visnings- och framföranderätten

Spridnings-, visnings och framföranderätten upphör att gälla (konsumeras) i vissa situationer. När ett exemplar av ett verk sålts legalt på marknaden i EU, upphör rättshavarens rätt att bestämma över det exemplarets vidare *spridning* inom EU. Det innebär att den inom EU inköpta boken, CD-skivan, DVD-filmen (om det inte är piratkopior) inom EU kan säljas, lånas ut eller ges bort till vem som helst (allmänheten) av exemplarets ägare/innehavare. Tillstånd krävs dock alltid för uthyrning av verk (utom byggnader och brukskonst), och vad gäller film och datorprogram så får de varken uthyras eller utlånas utan tillstånd.⁴⁶

⁴³ Tanken med formuleringen i 1960-års lag var att tillgängliggöranderätten genom att generellt formulerat stadgande skulle täcka även framtida sätt att framföra verket offentligt som teknikens utveckling kunde möjliggöra, se NJA II 1961 s53. Den nya överföringsrätten samt de nya definitionerna av olika former av tillgängliggöranden införda den 1 juli 2005 gjordes i klargörande syfte, inte som en utvidgning av tillgängliggöranderätten.

⁴⁴ Överföringsrätten infördes den 1 juli 2005. Se NJA 200 s. 292 samt resonemangen i prop. 2004/05:110, s. 70f.

⁴⁵ Se 50 § URL.

⁴⁶ Se 19 § st. 2 URL.

Exemplar av *konstverk* som utgivits eller överläts får utan särskilt tillstånd *visas* för allmänheten. Därav möjligheten att t.ex. hänga inköpta konstverk i miljöer som är tillgängliga inte bara för en privat krets (t.ex. på arbetsplatser). Konstverk får nyttjas i film eller i TV om förfogandet är av underordnad betydelse med hänsyn till filmen eller TV-programmets innehåll. Motsvarande gäller också konstverk som förekommer i bakgrunden eller som annars ingår som en oväsentlig del av en bild.⁴⁷

Var och en får också, med undantag för filmverk och sceniska verk, *framföra* offentliggjorda verk offentligt vid tillfällen där framförandet av sådana verk inte är det huvudsakliga, tillträdet är avgiftsfritt och anordnandet sker utan förvärvssyfte samt vid undervisning eller gudstjänst. Sammanställningar (t.ex. uppslagsverk, webbplatser o likn) får inte framföras vid undervisning om det sker i förvärvssyfte.⁴⁸

När sker ett tillgängliggörande till allmänheten ?

En viktig begränsning av ensamrätten är att all form av tillgängliggörande som inte sker till *allmänheten* faller utanför det upphovsrättsliga skyddet. Det är därför viktigt att klargöra innebörden av uttrycken ”allmänheten” respektive ”offentligt”. Högsta Domstolen har i flera fall diskuterat vad som kan anses vara allmänheten.⁴⁹

Kort kan sägas att alla sammanhang som har en offentlig karaktär och faller utanför den privata sfären kan hänföras till offentliga. Riktningen brukar vara att alla tillgängliggöranden som inte äger rum till eller inför helt *slutna kretsar* är att betrakta som offentliga. För att en personkrets skall anses som slutna måste kretsen vara på något sätt individuellt bestämd och utgöra en utåt avgränsad enhet sammanhållen av ett påvisbart samband mellan medlemmarna. Det kan t ex gälla de anställda vid ett företag, särskilt inbjudna deltagare i en konferens, eleverna vid en skola, medlemmarna i en förening med klara och begränsande inträdesbestämmelser eller som kräver viss aktivitet av medlemmarna.⁵⁰ Undervisning kan således i många fall anses vara en icke offentlig verksamhet.⁵¹ Kretsen får dock inte vara så stor eller obestämd att den av sådan anledning måste räknas till allmänheten, t.ex. genom att vara öppen för vem som helst som ingår i en stor grupp i ett någorlunda stort område eller som tillhör en särskild grupp av befolkningen. Patienter på ett sjukhus har inte ansetts vara en slutna krets då gruppens sammansättning var heterogen, växlande och tillfällig samt utan egentligt inbördes samband.⁵² Ytterst får göras en samlad bedömning av sådant som ändamålet för en förening eller annan slutna krets, möjligheten att vinna medlemskap i kretsen och tillträde till framförandet, antalet personer och om framförandet skett i ekonomiskt syfte. Till privatlivet hör vad som förekommer i hemmet, i den privata vänskretsen och det privata umgänget. Hit kan också hänföras framföranden som sker i vissa jämförliga mindre miljöer. Att låna ut (sprida) sin bok till en vän, att sjunga (framföra) en visa på en privat fest eller att hänga sin nyköpta tavla i vardagsrummet (visning) är exempel på tillgängliggöranden som inte sker till allmänheten.

⁴⁷ Se 20 – 20 a §§ URL.

⁴⁸ Se 21 § URL. Riksdagen samt statliga och kommunala myndigheter får vid tillfällen där framförandet inte är det huvudsakliga, tillträdet är avgiftsfritt och anordnandet sker utan förvärvssyfte, även framföra offentliggjorda filmverk och sceniska verk. Verken får framföras endast genom en uppkoppling till ett externt nätverk som tillhandahålls i syfte att tillgodose ett allmänt informationsintresse. Framförandet får ske endast i riksdagens eller myndigheternas egna lokaler.

⁴⁹ Se NJA 1967 s. 150 (Stala gammaldansförening), NJA 1980 s. 123 (Mornington), NJA 1986 s. 702 (Demonstrationsmusikmålet), NJA 1988 s. 715 (Sjukhusmålet) och NJA 1996 s. 79 (BBS-målet). En bra redogörelse för dessa mål finns i Olsson, Henry, a.a., s. 68f.

⁵⁰ Se dock 2 § st 4 URL som innehåller en utvidgning av ”allmänheten” till att inkludera också överföringar och framföranden som i förvärvsverksamhet anordnas till eller inför en större slutna krets.

⁵¹ Se H, Olsson *Copyright*, Norstedts Juridik AB, 6 uppl., 1998, s188

⁵² Se NJA II 1961 s51, jfr s47f och54f samt NJA 1988 s715 Landstingsmålet/Sjukhusmålet

Är en länk ett tillgängliggörande?

Det har diskuterats om en *länk* till ett material gör det materialet tillgängligt för allmänheten. Högsta Domstolen har uttalat att länkning direkt till musikfiler (s.k. MP3filer) är att bedöma som ett tillgängliggörande för allmänheten av de till-länkade musikfilerna.⁵³ I diskussionen har det förekommit olika typer av länkar, bl.a. *referenslänkar*, *djuplänkar* och *in-line (automatiska) länkar*. En *referenslänk*, dvs. en länk där det klart framgår att man vid användningen hamnar på en annan webbplats, har jämförts med en referens i en bok. Personligen har jag svårt att se att en referenslänk skulle göra intrång i tillgänglighetsrätten. Länkläggaren har inte på något sätt hanterat materialet utan enbart hänvisat till det.⁵⁴ Annorlunda förhåller det sig med länkar som dolt för användaren länkar in material till den egna webbplatsen från annan webbplats eller som länkar direkt till material på annans nätsida, utan att "passera" den webbplatsens förstasida (hemsida).⁵⁵ Den här typen av länk är svårare att bedöma upphovsrättsligt då det troligen är av stor vikt hur det till-länkade materialet presenteras för användaren. Är det tydligt för användaren att materialet finns på en annan webbplats, finns det inte några hinder mot att gå till den till-länkade webbplatsens hemsida samt om materialet inte presenteras inom ramar på den länkande webbplatsen, har jag svårt att se att det skall bedömas på annat sätt än som en referens till ett material, inte som ett tillgängliggörande. I annat fall, t.ex. om material dolt länkats in till den en webbplats, och dessutom presenteras inom ramar och utan referens till den sida varifrån materialet "hämtats", kan det däremot bli fråga om ett otillåtet tillgängliggörande.

Det första offentliggörandet

Det föreligger ytterligare en rätt som inte kan utläsas direkt av lagtexten, rätten att bestämma över verkets första offentliggörande.⁵⁶ Verket anses nämligen offentliggjort först då det lagligen gjorts tillgängligt för allmänheten.⁵⁷ Ett *lagligt* tillgängliggörande baserar sig på upphovsmannens tillstånd eller på en lagstadgad inskränkning. Huruvida ett *tillgängliggörande* till allmänheten skett, bestäms i enlighet med tolkningen av tillgänglighetsrätten. Offentliggörandet hänför sig till en bestämd händelse, och när verket väl offentliggjorts, bibehåller det sin karaktär av offentliggjort verk. Dramatiska och musikaliska verk kan t.ex. anses offentliggjorda efter ett framförande eller en radiosändning till allmänheten, konstverk då de bjuds ut till försäljning i ett galleri. En särskild form av offentliggörande är *utgivning* av verk, som hänförs sig till sådant offentliggörande där exemplar av verket lagligen förts i handeln eller på annat sätt spridits (t.ex. uthyrts, utlånats eller utdelats) till allmänheten. Har verket en gång utgivits, bibehåller det sin karaktär av utgivet verk.

Denna rättighet är av stor vikt bl. a. därför att före första offentliggörandet finns ingen rätt att utan upphovsmannens tillstånd använda verket i något sammanhang. De flesta inskränkningarna i 2 kap i URL kan göras gällande endast om verket dessförinnan har offentliggjorts, utgivits alternativt överlåtits. Rätten att framställa tillfälliga tekniska kopior, att kopiera enligt biblioteksundantaget samt att i samband med information om dagshändelser återge verk som syns eller hörs är dock sådana nyttjanden av verk som får ske även om verket inte tidigare offentliggjorts, utgivits eller överlåtits.⁵⁸

⁵³ Se NJA 2000 sid 292 samt prop. 2004/05:110, s. 70f.

⁵⁴ Se också uttalandena i prop. 2004/05:110, s.70 ang. referenslänkar

⁵⁵ *Djuplänken* har beskrivits som en länk som går direkt in till ett material på en webbplats, utan att "passera" förstasidan/hemsidan.

⁵⁶ Se 8 § jfr med 2 § URL, Se närmare i Levin/Kokvedgaard, *Lärobok i Immaterialrätt*, Norstedts Juridik AB, 6uppl, 2000, s117.

Denna rätt har ibland kallats "navelsträngsrätten" för att illustrera upphovsmannens rätt att själv bestämma över när navelsträngen skall klippas och verket skall föras ut till allmänheten.

⁵⁷ Se 8 § URL.

⁵⁸ Se 11a, 16 samt 25 §§ i URL.

Den ideella rätten

3 §

Då exemplar av ett verk framställs eller verket göres tillgängligt för allmänheten, skall upphovsmannen angivas i den omfattning och på det sätt god sed kräver.

Ett verk må icke ändras så, att upphovsmannens litterära eller konstnärliga anseende eller egenart kränkes; ej heller må verket göras tillgängligt för allmänheten i sådan form eller i sådant sammanhang som är på angivet sätt kränkande för upphovsmannen.

Sin rätt enligt denna paragraf kan upphovsmannen med bindande verkan eftergiva endast såvitt angår en till art och omfattning begränsad användning av verket.

Upphovsmannen anses ha en särskild relation till verket, sitt "andes barn", som upprätthålls genom de ideella rättigheterna. Upphovsmannen skall anges då verket nyttjas (*namnangivelsesrätten*) och hans/hennes anseende får inte kränkas vid ändringar eller tillgängliggöranden av verket (*respekträtten*). Den ideella rätten tillhör upphovsmannen personligen och kan inte överlåtas eller avtalas bort. I samband med upphovsmannens död övergår dock den ideella rätten till den som ärver upphovsrätten till verket. Det finns en möjlighet för upphovsmannen (eller dennes arvingar) att med bindande verkan *eftergiva* en till art och omfattning begränsad användning.⁵⁹ Det innebär att upphovsmannen kan tillfrågas om han i visst särskilt fall kan acceptera att verket nyttjas utan att hans/hennes namn anges i enlighet med god sed och/eller att verket ändras eller tillgängliggörs i sådan form eller sådant sammanhang som skulle kunna anses vara kränkande för upphovsmannens egenart eller anseende. Något generellt eftergivande för framtida obestämt nyttjande kan dock troligen inte ges.

När ett verk nyttjas med stöd av en lagstadgad inskränkning i ensamrätten måste hänsyn tas också till de ideella rättigheterna. Därutöver skall alltid *källan anges* (dvs. varifrån materialet hämtats). Vi den här typen av nyttjande får inte heller större *ändringar* av verket ske än vad den tillåtna användningen kräver, oavsett som ytterligare ändringar är kränkande eller ej.

Namnangivelsesrätten

Namnangivelsesrätten (*droit à la paternité*) ger upphovsmannen en rätt att, i enlighet med god sed, få bli *namngiven* som verkets skapare då det görs tillgängligt för allmänheten. Skyldigheten att angiva upphovsmannen är inte bara en positiv förpliktelse utan innebär också att det är *förbjudet att avlägsna* de upphovsmannabeteckningar på exemplar som görs tillgängliga för allmänheten. Vid tillgängliggörandet av verket i bearbetat skick skall upphovsmannen till originalverket samt den som har upphovsrätt till bearbetningen anges, se t.ex. omslaget till en översatt roman där författaren och översättaren anges på bokens omslag eller framsida.

Respekträtten

Ett verk får inte ändras eller göras tillgängligt för allmänheten i sådan form eller i sådant sammanhang som är kränkande för upphovsmannens litterära eller konstnärliga anseende. Respekträtten (*droit au respect*) kan bli aktuell i främst tre olika sammanhang; (1) då *verket ändras* i samband med nyttjandet, (2) då *exemplar* av verk ändras samt (3) då verket görs *tillgängligt* i ett för verket "främmande sammanhang". Det kan vara fråga om ändringar som sker då nya exemplar skall framställas (t ex. förenklingar, beskärningar, ändringar vid filmatiseringar av ett verk) eller då verket skall göras tillgängligt för allmänheten i ny form. Kränkningen skall bedömas utifrån upphovsmannens synpunkt, men med en objektiv måttstock. Då upphovsmannen inte längre är i

⁵⁹ Som enda undantag övergår även den ideella rätten på arbetsgivaren för datorprogram som skapats inom ramen för en anställning, se 40a § URL.

livet skall bedömningen ske utifrån vad som kan anses kränkande för upphovsmannens personlighet sådan den kommit till uttryck i verket.⁶⁰ Lagstiftaren nämner som exempel på kränkningar att seriösa musikstycken användas som melodi till en revyvisa eller att ett konstverk hängs upp i en förnedrande miljö.⁶¹

Parodier

När en parodi, travesti, satir e likn. baseras på annans verk uppstår frågan om det utgör intrång i upphovsrätten till det verket, såväl den ekonomiska som den ideella. Det finns inget uttryckligt angivet i lagtexten om parodier m.m. utan principerna för vad som gäller har utarbetats i förarbeten och praxis. I motiven till 1960-års lag angavs att ”av gammal hävd” kan verk göras till föremål för *travesti eller parodi* utan att det anses utgöra intrång i den ideella rätten. HD har härefter uttalat att ”det är allmänt antaget” att travestier och parodier är att betrakta som självständiga verk, vilka faller utanför upphovsrättsskyddet för originalverket.⁶²

Följerätt (droit de suite)

När en näringsidkare i sin yrkesmässiga verksamhet vidareförsäljer exemplar av konstverk, har upphovsmannen rätt till ersättning av säljaren om försäljningspriset överstiger 1 985 kr.⁶³ Denna rätt kallas *följerätt (droit de suite)*.⁶⁴ Ersättningen skall vara fem procent av försäljningspriset. Upphovsmannen har dock inte rätt till ersättning om konstverket är en byggnad eller brukskonst (t.ex. en stol) som framställts i flera identiskt lika exemplar. Följerätten har mer ideell än ekonomisk karaktär då rätten till ersättning är personlig och inte kan överlätas annat än genom bodelning, arv och testamente.⁶⁵ Ersättningen krävs inte in av upphovsmannen själv utan av den organisation som företräder ett flertal svenska upphovsmän på området.⁶⁶

Klassikerskyddet

När upphovsrätten upphör (70 år efter upphovsmannens dödsår) kvarstår ändå ett visst skydd för verk och fotografier, det är det s.k. *klassikerskyddet*.⁶⁷ Verk och fotografier får inte göras tillgängliga för allmänheten under sådan *titel, pseudonym eller signatur* som är *förväxlingsbar* med tidigare offentliggjorda verk eller dess upphovsman. Titelskyddet m.m. gäller såväl under skyddstiden som därefter. Efter upphovsmannens död finns också ett i tiden obegränsat skydd mot att verk och fotografier återges på ett sådant sätt att det *kränker den andliga odlingens intresse*. Det skall vara fråga om ett återgivande som ter sig grovt stötande för allmänheten. Avsikten är inte att förhindra konstnärliga bearbetningar av äldre verk, även om de må vara starkt omstridda

⁶⁰ Se SOU 1956:25 s123 samt Se NJA 1975 s 679 Sveriges Flagga.

⁶¹ Se NJA II 1961 s.67 samt NJA 1974 s.94 Rudlings affischer.

⁶² Se NJA 1975 sid 679.

⁶³ Beloppet avser försäljningspriset exklusive mervärdesskatt och skall mer exakt överstiga en tjugondel av basbeloppet enligt lagen (1962:381) om allmän försäkring. Basbeloppet 2006 är 39 700 kr (2005 var det 39 400 kr).

⁶⁴ Se 26 j § URL.

⁶⁵ Efter upphovsmannens död är, utan hinder av 10 kap. 3 § första stycket äktenskapsbalken, föreskrifterna om bodelning, arv och testamente tillämpliga på rätten.

⁶⁶ Organisationen skall kräva in ersättningen och betala beloppet till den ersättningsberättigade, efter avdrag för skäligen ersättning till organisationen för dess omkostnader. Om organisationen inte kräver den ersättningskyldige säljaren på ersättningen inom tre år efter utgången av det kalenderår då försäljningen ägde rum, är fordringen preskriberad. Den som är ersättningskyldig skall på begäran av organisationen redovisa de ersättningsgrundande försäljningar som gjorts under de tre närmast föregående kalenderåren.

⁶⁷ Se 50-51 § § och 49 a § URL

eller kritiserade. Rätt att väcka talan om en sådan kränkande återgivning har Svenska Akademin, Musikaliska Akademin och Akademin för de fria konsterna, var och en för sitt område.⁶⁸

Övergång av rättigheter

Hela eller delar av rätten att kopiera, tillgängliggöra, ändra, översätta m.m. existerande eller framtida verk, kan av upphovsmannen överföras på annan helt eller delvis, för all framtid eller för begränsad tid, lokalt eller globalt etc.⁶⁹ Det är i princip endast fantasin och reglerna om ogiltighet eller jämkning i vissa situationer som sätter gränserna för rättighetsövergången.⁷⁰ Det finns inga krav på att övergången av upphovsrätt skall avtalas på något särskilt sätt, det kan i vissa fall vara så att rätt att nyttja ett verk upphovsrätligt endast framgår av sammanhanget, t.ex. i förutsättningarna för en anställning eller ett uppdrag. I många fall finns det dock ett licensavtal, standardavtal, en sedvänja eller likn. som föreskriver på vilket sätt verket får nyttjas. Rättigheter till verk producerade inom ramen för en anställning anses t.ex., om annat inte särskilt överenskommit, tillfalla arbetsgivaren i den utsträckning som är nödvändig med hänsyn till företagets normala verksamhet.⁷¹ För att ha rätt att vidareöverlåta eller ändra i ett verk man förvärvat rätten att nyttja, måste det ha avtalats särskilt. Ingår rätten i en rörelse, kan den dock överlåtas i samband med överlåtelse av rörelsen eller del därav; överlåtaren svarar dock alltjämt för avtalets fullgörande.⁷² Begreppet upphovsman används endast för den som skapat verket, övriga benämns som rättighetshavare/rättshavare till upphovsrätt till verket.

I sammanhanget är viktigt att skilja på övergång av upphovsrätt och övergång av exemplar av verket. Upphovsrätten följer inte med övergång (t.ex. försäljning) av verksexemplar.⁷³ Rätten att nyttja ett verk upphovsrätligt följer istället av avtal eller lagstöd. Vissa rättigheter följer dock med exemplaret, t.ex. rätten att visa ett offentliggjort exemplar av konstverk för allmänheten. Verksexemplar som släpps på marknaden av rättshavare får också, med viss begränsning, spridas vidare (t.ex. vidareförsäljas och lånas ut) utan särskilt tillstånd.⁷⁴

Det är endast de ekonomiska rättigheterna som kan överlåtas på annan, de ideella rättigheterna samt följerrätten innehas av upphovsmannen personligen.⁷⁵

⁶⁸ Se 5 § i Upphovsrättsförordningen (1993:1212)

⁶⁹ Se 27 § URL.

⁷⁰ Den särskilda jämnings och ogiltighetsregel i 36 § Avtalslagen (SFS 1915:218) som finns för avtal i allmänhet gäller också avtal om övergång av rättigheter. I fråga om beställda porträttbilder kan dock inte upphovsmannen (fotografen, målarens) utöva sin rätt utan tillstånd av beställaren eller, efter dennes död, av hans efterlevande make och arvingar. Se 27 URL.

⁷¹ Upphovsrätt till datorprogram skapade av en arbetstagare som ett led i hans arbetsuppgifter eller efter instruktion av arbetsgivaren övergår på arbetsgivare, om inte annat har avtalats. Se 40 a § URL.

⁷² Se 28 § URL.

⁷³ Se 27 § URL.

⁷⁴ Se 19- 20 §§ URL. Uthyrningsrätten av exemplar kräver dock rättshavarens tillstånd. Se närmare ovan under genomgången av tillgängliggöranderätten vari konsumtion av vissa rättigheter beskrivs.

⁷⁵ Se närmare ovan under genomgången av de ideella rättigheterna och följerrätten.

Närstående rättigheter

Ofta när man kommer i kontakt med upphovsrättsligt skyddat material, t.ex. musik och film, så finns det ett antal aktörer utöver upphovsmännen som är avgörande för att en viss produktion skall nå marknaden. Det är t.ex. sångare, musiker, skådespelare som framför verk, ljud- och filmproducenter som investerar skicklighet, tid, teknik och pengar i att spela in verk samt de som på liknade sätt investerat i utsändningar för radio och TV. Uttrycket *närstående rättighet* kommer av just det faktum att det i huvudsak är rättigheter för aktörer som agerar nära upphovsmännen och som behövs för att deras verk skall nå marknaden. Det finns inte samma nät av internationella överenskommelser när det gäller närstående rättigheter, varför det kan vara ganska stora skillnader mellan olika länder vilka närstående rättshavare som finns samt hur deras skydd är utformade. I sammanhanget brukar dock *Romkonventionen*, *Fonogramkonventionen*, *TRIPS-avtalet* och *WPPT*, nämnas.⁷⁶ Det pågår också ganska långt gångna WIPO-förhandlingar med förslag på en ny konvention till skydd för utsändningar (broadcast).⁷⁷ Inom EU har det också skett en viss harmonisering av de närstående rättigheterna via EU-direktiv.⁷⁸

Det finns några avgörande skillnader mellan upphovsrätt och de närstående skydden, varav den viktigaste torde vara att det inte krävs att de närstående rättshavarnas alster är originella. Är det t.ex. fråga om ett framförande verk, en ljud eller filminspelning eller en utsändning, så föreligger ett skydd oavsett dess originalitet. Det är också bara nyttjanden av det skyddade alster som värnas, att göra något liknande (t.ex. efterhära en sångares eller musikers framförandemanér) innebär inte något intrång i närstående skyddet. Närstående alster saknar således skydd mot efterlikning, bearbetning och dyl.⁷⁹

De närstående rättshavarna har av den svenska lagstiftaren givits en ensamrätt att förfoga över sitt framföranden av verk eller uttryck av folklöre, sin upptagning av ljud eller rörliga bilder, sina radio- och TV-utsändningar, sin katalog, tabell, databas e likn (kataloger m.m.) samt över sin fotografiska bild.⁸⁰ Det närstående skyddet gäller i femtio år, med lite olika startpunkt för beräkningen men som huvudregel ifrån det år då inspelning, upptagning, utsändning, framställning gjordes eller offentliggjordes. Märk att här sker beräkningen baserad på det skyddade alstret, till skillnad från upphovsrätten där skyddstiden gäller under upphovsmannens hela livstid, och börjar löpa först året efter hans död.⁸¹ Såvitt gäller skyddat för framföranden av verk och folklöre samt för fotobilder, så tillfaller det den fysiska person som stått bakom framförandet resp. fotograferandet, dvs. den utövande konstnären resp. fotografen. Dessa har också samma ideella rätt som upphovsmannen.

⁷⁶ Se Romkonventionen (International Convention for the Protection of Performers, Producers of Phonograms and Broadcasting Organizations (Done at Rome on October 26, 1961)) <http://www.wipo.int/treaties/en/ip/rome/index.html> ; Fonogramkonventionen (Convention for the Protection of Producers of Phonograms Against Unauthorized Duplication of Their Phonograms (October 29, 1971)) <http://www.wipo.int/treaties/en/ip/phonograms/index.html> ; art 14 TRIPS-avtalet http://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/27-trips.pdf ; WPPT (WIPO Performance and Phonogram Treaty, Geneva December 20, 1996) <http://www.wipo.int/treaties/en/ip/wppt/index.html>

⁷⁷ Se WIPOs aktiviteter avseende upphovsrätt och närstående rättigheter <http://www.wipo.int/copyright/en/>

⁷⁸ Se särskilt Rådets Direktiv 92/100/EEG av den 19 november 1992 om uthyrnings- och utlåningsrättigheter avseende upphovsrättsligt skyddade verk och om upphovsrätten närstående rättigheter (uthyrnings- och utlåningsdirektivet), Rådets Direktiv 93/83/EEG av den 27 september 1993 om samordning av vissa bestämmelser om upphovsrätt och närstående rättigheter avseende satellitsändningar och vidareändring via kabel (kabel- och satellitdirektivet), Rådets Direktiv 93/98/EG av den 29 oktober 1993 om harmonisering av skyddstiden för upphovsrätt och vissa närstående rättigheter (skyddstidsdirektivet) samt Europaparlamentets och Rådets Direktiv 2001/29/EG av den 22 maj 2001 om harmonisering av vissa aspekter av upphovsrätt och närstående rättigheter i informationssamhället (infosocdirektivet).

⁷⁹ Se bl.a. prop. 2004/05:110 s.265, 269

⁸⁰ Se 45, 46, 48, 49 och 49 a §§ URL:

⁸¹ Ett verk är skyddat av upphovsrätt till utgången av det sjuttionde året efter upphovsmannens dödsår, se 43 § URL.

Ett närstående skydd som avviker från de övriga, och egentligen inte är ett skydd som tillägnats aktör som står upphovsmannen ”nära” är skyddet för kataloger m.m. Detta är ett rent investeringsskydd, som har sin bakgrund i såväl en nordisk som europeisk ensamrättskonstruktion till skydd för katalog- och databasproducenter. Det nordiska katalogskyddet infördes redan i 1960-års lag emedan de europeiska databasskyddet infördes i Sverige och övriga EU-länder i slutet av 1990-talet.⁸²

På samma sätt som i upphovsrätten, finns *inskränkningar* i de närstående skyddet till skydd för vissa intressen samt *avtalslicenser*. Inskränkningarna i resp. närstående skydd framgår via hänvisningar i den paragraf som beskriver skyddet till inskränkings- och avtalslicensparagrafer. I samband med nyttjanden baserade på inskränkningar i skyddet skall källan angivas och ändringar som inte krävs av användningen tillåts inte.⁸³

Framföranden av verk och folklöre

Den som framför ett litterärt eller konstnärligt verk eller ett uttryck för folklöre, dvs. den utövande konstnären, har en uteslutande rätt att förfoga över sitt framförande.⁸⁴ Det innefattar rätten att spela in framförandet, att framställa exemplar av inspelningen samt att göra framförandet eller inspelningen tillgänglig för allmänheten. Kopieringskyddet är enbart kopplat till inspelningen, inte framförandet som sådant. Det finns inget skydd mot de som enbart imiterar/efterliknar framförandet.⁸⁵ Den utövande konstnären har också ideellt skydd för sitt framförande innebärande att han/hon skall anges som den utövande konstnären i enlighet med god sed, då exemplar av inspelningen framställs eller framförandet /inspelningen görs tillgänglig för allmänheten. Framförandet/inspelningen får inte heller ändras eller göras tillgängligt för allmänheten i sådant sammanhang att den utövande konstnärens anseende eller egenart kränks. Kopiering för privat bruk, för undervisningsändamål, av allmänna bibliotek och arkiv, är några av de *inskränkningar* i skyddet som tillåts. *Avtalslicenser* har också gjorts tillämpliga på detta skydd.⁸⁶

Fotografier

Fram till 1 juli 1994 reglerades fotografiskyddet i en särskild lag, lagen (1960:730) om rätt till fotografisk bild. Idag återfinns skyddsbestämmelserna istället i URL, antingen i bestämmelserna om upphovsrättsligt skydd för fotografiska verk eller i det närstående skyddet för fotografiska bilder.⁸⁷ Fotografens skydd av också icke-originella bilder förekommer inte i så många länder. När skyddsbestämmelserna gjordes om förändrades skyddet till viss del, varför ett antal övergångsbestämmelser finns som anger vad som skall gälla för de fotografier som framställts före den 1 juli 1994.⁸⁸

Skyddet för *fotografiska verk* är som för andra verk, och gäller i 70 år från och med året efter upphovsmannens (fotografens) dödsår. Detta gäller oavsett om det fotografiska verket framställts före 1 juli 1994. Oavsett fotots originalitet finns ett närstående skydd för alla fotografier (även den mest misslyckade semesterbilden) i 50 år från det år bilden togs.

⁸² Se 49 § URL. I Sverige infördes bestämmelserna i databasdirektivet 96/9/EG från och med den 1 januari 1998.

⁸³ Se hänvisningen till 11 § 2 st URL i 45, 46, 48, 49 och 49a §§ URL.

⁸⁴ Se 45 § URL. Skyddet för folklöre anges uttryckligen från lagändringen den 1 juli 2005. Ändringen föranleddes av tillträddandet av WPPT. Tidigare har det endast funnits ett skydd för framförande av folklöre som också är att anse som verk.

⁸⁵ Se prop. 2004/05:110 s. 405.

⁸⁶ Se 45 § 3 st. URL.

⁸⁷ Se 49 a § URL (SFS 1994:190)

⁸⁸ Se Prop. 1993/94:109 Fotografirättens integration i upphovsrättslagen.

En särskild övergångsregel finns för fotografier som framställts före 1 juli 1994 och som enligt de äldre bestämmelserna har ”ett konstnärligt eller vetenskapligt värde”, men som inte är att se som verk. För dessa löper en skyddstiden om femtio år från fotografens död alternativt från bildens framställande. I URL finns inget särskilt skydd för denna kategori av fotografi, så för fotografier framställda efter den 1 juli 1994 finns enbart upphovsrättsligt och närstående skydd. Det är fotografen (den som manövrerat kameran) som erhåller skyddet, och det finns också oavsett skyddsform ett likartat skydd i form av en exklusiv förfoganderätt samt ideell rätt. De nya närstående skyddet gäller inte för de fotografier vars skydd upphört 1 juli 1994, vilket innebär att för bilder som tagits före 1969 och som inte är verk och inte heller har ett konstnärligt och vetenskapligt värde, föreligger inget skydd idag.

Fotografens *ideella skydd* innebär att han/hon har rätt att vid användning av fotografier som han/hon tagit har rätt att bli namngiven och respekterad.⁸⁹

Inskränkningar och *avtalslicensbestämmelser* begränsar till viss del skyddet för alla typer av fotografier.⁹⁰

Vid *beställda porträttbilder*, kan fotografen inte utöva sin ensamrätt utan tillstånd av beställaren (eller dennes efterlevande make och arvingar).⁹¹

Ljud- och filminspelningar

Den som framställer en *upptagning (inspelning) av ljud eller rörliga bilder*, ljud- och filmproducenten, har ett skydd för sin upptagning.⁹² Skyddet är utformat som en ensamrätt att förfoga över exemplarframställning (kopiering) och tillgängliggöranden för allmänheten av upptagningen. Skyddet gäller i femtio år efter det år upptagningen gjordes eller från det år då upptagningen gavs ut eller offentliggjordes. Kopieringsskyddet gäller bara mot kopieringar av upptagningen och innefattar inte, som det gör för upphovsmännen, skydd mot bearbetningar och efterliknande produktioner.⁹³ Det ursprungliga syftet med producentskyddet var att ge skydd till den aktör som stod bakom den stora investering i såväl utrustning som avancerat (inspelnings)kunnande, dvs. det risktagande som gjorde inspelningen möjlig. Det var inte den ”person” som faktiskt skött inspelningen som skulle skyddas. Idag är det dock ofta samma aktör, eftersom det finns en inspelningsutrustning i snart sett varje elektronisk utrustning som förekommer också i vardagslivet. Det krävs inte att det är fråga om upptagningar av verk, att upptagningen i sig är originell eller att den faktiskt krävt någon som helt investering. Det innebär att skyddet de facto täcker allt ifrån skiv- och filmbolagens resurskrävande skiv- och filminspelningar till de upptagningar som görs i stort sett gratis på tillgänglig hemmautrustning som filmkamera, telefon o likn.

Det finns *inskränkningar* i ensamrätten t.ex. för kopiering för privat bruk och *avtalslicensbestämmelser* som påverkar skyddets funktion i praktiken.⁹⁴ Ideellt skydd saknas för ljud- och filmproducenten, men då upptagningen används baserat på någon inskränkning i skyddet, skall källan anges i den omfattning och på det sätt som god sed kräver, och upptagningen får inte ändras i större utsträckning än vad användningen kräver.⁹⁵ Ljud- och filmproducenter har på senare tid legat bakom processer som prövat om länkning och fildelning av privatpersoner utgör intrång i ensamrättskyddet till ljud- och filmproduktioner.⁹⁶

⁸⁹ Se 3 § samt 45 § 4 st (som bl.a. hänvisar till bestämmelserna i 3 §) URL.

⁹⁰ Se 49 a § 4 st. URL.

⁹¹ Se 27 § 2 st. vartill hänvisas också i 49 a § 4 st. URL.

⁹² Se 46 § URL.

⁹³ Se bl.a. uttalandena i prop. 2004/05:110 sid. 269.

⁹⁴ Se 46 § 4 st. URL.

⁹⁵ Se 46 § 3 st jfr med 11 § 2 st. URL

⁹⁶ Se NJA 2000 s. 292 (MP3-målet, Musiklänkar på egen webbplats direkt till musikfiler på annans webbplats) resp. Västerås TR

Radio och TV-utsändningar

Radio- och TV-bolag (Utsändarorganisationer) har ett skydd för sina radio- eller TV-utsändningar.⁹⁷ Skyddet innefattar en ensamrätt att göra upptagningar av utsändningen, att framställa exemplar (kopiera) upptagningen av utsändningen, att sprida exemplar av utsändningen till allmänheten, att tillåta återutsändning eller återgivning av utsändningen för allmänheten på platser där allmänheten har tillträde mot inträdesavgift, att tillåta att en upptagning av en utsändning överförs till allmänheten on-demand (från en plats och vid en tidpunkt användaren själv väljer). Observera att utsändarorganisationerna inte den heltäckande tillgänglighönderätt som både upphovsmän och de andra närstående rättshavarna har.⁹⁸ Likasom för de andra närstående rättigheterna finns *inskränkningar* och *avtalslicensbestämmelser* som påverkar skyddets funktion i praktiken. Ideellt skydd saknas för utsändarorganisationen, men då utsändningar används baserat på någon inskränkning i skyddet, skall källan anges i den omfattning och på det sätt som god sed kräver, och upptagningen får inte ändras i större utsträckning än vad användningen kräver.⁹⁹

Katalog- och databaser

Det finns ett särskilt skydd för den som sammanställt en stor mängd material eller den som gjort en väsentlig investering i anskaffandet, verifieringen och/eller presentationen av material (katalog, databas e likn.).¹⁰⁰ Framställaren kan vara såväl företag som privatpersoner. I svensk rätt har angivits ett skydd mot exemplarframställning och tillgängliggörande av ”arbetet”.¹⁰¹ I Norden kallas detta skydd för *katalog- och databasskyddet*, emedan det i andra EU-länder benämns *sui generis skydd för databaser*. En sammanställning av material, som det här är fråga om, kan också ha ett upphovsrättsligt skydd om urvalet eller arrangemanget av innehållet är originellt.¹⁰² Skyddstiden för kataloger och databaser är 15 år räknat från färdigställandet eller publiceringen. Likasom för de andra närstående rättigheterna finns *inskränkningar* och *avtalslicensbestämmelser* som påverkar skyddets funktion i praktiken.¹⁰³ I likhet med de övriga producent(framställar)skydden saknas också ideellt skydd, men då upptagningen används baserat på någon inskränkning i skyddet, skall källan anges i den omfattning och på det sätt som god sed kräver, och upptagningen får inte ändras i större utsträckning än vad användningen kräver.¹⁰⁴

dom i måletden2005 (Filmen ”Hipp Hipp Hora” tillgängliggjord av privatperson i fildelningsnätverk). Observera att båda dessa mål prövades i enlighet med URL i dess lydelse före den 1 juli 2005.

⁹⁷ Se 48 § URL.

⁹⁸ Se 48 § 1 st jfr m 2 § 3 st, 45 § 1 st, 46 § 1 st, 49 § 1 st samt 49 a § 1 st URL. I prop. 2004/05:110 sid. 273 förklaras att den utvidgning som sker av sändarorganisationernas rätt i och med införandet av en on-deman rätt, baseras sig på art 3.2 i infocodirektivet. Att i det här skedet ytterligare utvidga skyddet till en ”hel” tillgänglighönderätt skulle kräva en mer djupgående analys.

⁹⁹ Se 48 § 3 st jfr med 11 § 2 st. URL

¹⁰⁰ Se 49 § URL.

¹⁰¹ Se 49 § URL I databasdirektivet har skyddet angivits som ett skydd mot utdrag och/eller återanvändning av hela eller stora delar av innehållet.

¹⁰² Om sådan originell sammanställning består enbart av verk kallas det samlingsverk, och viss specialreglering angående innehållets skydd finns i 5 § URL.

¹⁰³ Se 49 § 3 st. URL.

¹⁰⁴ Se 49 § 3 st jfr med 11 § 2 st. URL

Begränsningar, inskränkningar och avtalslicenser

En lämplig avvägning måste göras mellan upphovsmannens och de närstående rättshavarnas skyddsintressen och vissa samhällsintressen. Det sker genom att upphovsrätten och de närstående rättigheterna upphör efter en viss tid samt genom att vissa i lagtexten beskrivna nyttjanden i princip får ske utan upphovsmannens särskilda tillstånd (inskränkningar i skyddet).

Tidsbegränsning

Upphovsrätten gäller under upphovsmannens hela livstid, men upphör 70 år efter det år då upphovsmannen dog.¹⁰⁵ Det innebär t ex att upphovsrätten till de verk vars upphovsman dog 1934 upphör 2006. Efter upphovsmannens död övergår hans rättigheter, inklusive det ideella skyddet, på den som ärver honom.

De *närstående rättigheterna* har ett 50-årigt skydd baserat på när den skyddade produktionen framställdes, gavs ut eller offentliggjordes. När det gäller katalog- och databasskyddet är skyddstiden dock bara 15 år.

Klassikerskyddet har ingen begränsning i tiden.

Inskränkningar

För att uppnå en balans mellan upphovsmannens och samhällets intresse tillåts visst bruk av verk utan tillstånd från upphovsmannen. Dessa undantag från skyddet kallas vanligen *inskränkningar i upphovsrätten* och återfinns i 2 kap. URL.¹⁰⁶ Detta kapitel har genomgått ett flertal förändringar sedan lagens tillkomst på 1960-talet, bl.a. för att tillåta nya tekniska former av "samhälleligt" nyttjande. I undantagen anges särskilt om vissa verkskategorier undantages samt om nyttjandet är begränsat till visst tekniskt format, t ex fotokopiering. Om sådana särskilda föreskrifter saknas gäller undantaget alla verk i alla medium (digitala såväl som analoga).

Nedan följer en närmare beskrivning av några av de mest omfrågade inskränkningarna.¹⁰⁷

Vilket nyttjande får ske privat ?

I privatlivet kan man både kopiera och tillgängliggöra verk, utan vare sig tillstånd av eller ersättning till rättshavarna. Den exklusiva rätten att förfoga över verket sträcker sig inte till forfoganden i privatlivet

Så snart ett *tillgängliggörande* av ett verk inte sker till allmänheten så faller det utanför det upphovsrättsliga skyddet.¹⁰⁸ Det gör t.ex. att sånger som framförs privat och innehållet eller bilagor i e-mail som överförs till familj eller närstående, inte är sådana tillgängliggöranden som omfattas av upphovsrätten.

¹⁰⁵ Se 4 kap. URL. Observera de särskilda bestämmelser avseende filmverk.

¹⁰⁶ I art 9 (2) i Bernkonventionen, art 10 i WCT, art13 i TRIPS-avtalet art 13 liksom art 5(5) i Infosocdirektivet 2001/29/EG 5(4) anges i ett s.k. *test* vissa kriterier som ytterst alltid måste vara uppfyllda för att en inskränkning i ensamrätten skall vara tillåten; Inskränkningar i upphovsrätten får endast ske i vissa särskilda fall som inte står i konflikt med ett normalt nyttjande av verket och inte otillbörligt skadar rättighetshavarens intressen.

¹⁰⁷ En från 2005 ny tvingande inskränkning i 11 a § URL. som ger användaren rätt att framställa temporära tekniska kopior beskrivs ovan under "Exemplarframställningsrätten".

¹⁰⁸ Se SOU 1956:25 sid. 180 Ovan under rubriken "När sker ett tillgängliggörande för allmänheten?" diskuteras begreppet allmänheten m.m. närmare.

När det gäller *kopieringen för privat bruk*, så har det i lagtexten angivits ramar för när sådan kopiering är tillåten.¹⁰⁹ Var och en får för privat bruk framställa ett eller några få exemplar av offentliggjorda verk. Det är *privat bruk* t.ex. då man kopierar till sig själv, sin familj eller sina vänner. I begreppet ligger att kopieringen varken får ha ett direkt eller indirekt kommersiellt syfte. Från den 1 juli 2005 har möjligheterna till privat kopiering begränsats något. Men undantaget torde som tidigare täcka kopiering till sig själv för studieändamål eller bara för sitt nöjes skull t.ex. genom att skriva av en dikt, rita av en teckning, fotografera en tavla eller en skulptur. Nyttjanden som sker inom familje- och den närmaste umgängeskretsen kan också anses vara privata, t.ex. kopieringen av sångvisor till privata bjudningar. Den privata kopieringen inkluderar dock inte längre kopiering åt kollegor på arbetsplatsen, utan för detta har istället införts en möjlighet att teckna en sk avtalslicens för företagskopiering. Det kommer därmed inte att vara möjligt att på arbetsgivarens eller en anställds initiativ göra kopior av t.ex. en artikel om en arbetsrelaterad fråga åt flera kollegor som arbetar med samma fråga. Det spelar ingen roll om arbetsplatsen är av kommersiell eller icke-kommersiell karaktär. Det är dock inte uteslutet att kopiering för privat bruk kan ske på arbetsplatsen, men då endast om arbetstagaren kopierar till sig själv eller han/hon ber en kollega att göra en kopia åt honom/henne för hans/hennes privata bruk.¹¹⁰ När en utomstående anlitas för hjälp med kopieringen sker kopieringen för beställarens räkning, och det är beställaren som skall uppfylla kriterierna för tillåten kopiering.

Ett *fåtal* exemplar är avsevärt färre än de totala exemplar som tidigare kunde tillåtas.¹¹¹ Antalsgränsen är inte absolut, utan är också beroende av verkets karaktär, t.ex. om verket kan lida stor skada redan av kopiering i några få exemplar (denna diskussion kommer vanligen i fråga vid kopiering av bildkonst). En viktig åtstramning gäller *privatkopieringen av böcker* (litterära verk i skriftlig form). Från och med 1 juli 2005 får endast begränsade delar kopieras (om det inte är en verk av begränsat omfång, t.ex. en dikt eller en novell). Det innebär att det inte är tillåtet att kopiera hela böcker, utan endast några kapitel i en bok, detta oavsett om det är vetenskapliga böcker, kurslitteratur eller en roman. En forskares behov av att kopiera en hel bok kan istället ske via bibliotekens möjligheter att kopiera för forskningsändamål.¹¹²

Det är överhuvudtaget inte tillåtet att framställa privata kopior om det inte görs från en *lovlig förlaga*. En förlaga är inte lovlig om den gjorts tillgänglig för allmänheten utan tillstånd från rättshavarna. När objektiva omständigheter ger den enskilde anledning att tro att förlagan är lovlig är han/hon i god tro om förlagans lovlighet och ingen ersättning skall utgå till rättshavaren, även om det senare visar sig att förlagan faktiskt var en piratkopia. God tro kan föreligga t.ex. avseende material på en webbsida som tillhör en aktör som man kan förvänta sig normalt har klarerat rättigheterna till det material som finns på webbsidan. God tro kan dock inte hävdas i situationer då det är ganska uppenbart att materialet gjorts tillgänglig av någon som inte har rätt därtill.

Det är *inte heller tillåtet, ens för privat bruk*, att kopiera datorprogram, att digitalt kopiera digitala sammanställningar, att låta en utomstående framställa musik- eller filmverk, bruksföremål (ex stolar, bord o likn), skulpturer eller att låta en utomstående genom ett konstnärligt förfarande efterbilda andra konstverk.¹¹³ Att för privat bruk "bränna" ett exemplar av ett datorspel (datorprogram) eller en CD-ROM med Nationalencyklopedien (digital sammanställning) är alltså

¹⁰⁹ Se 12 § URL samt kommentarerna i prop. 2004/05:110 sid. 107 ff.

¹¹⁰ Se diskussionen i prop. 2004/05:110 sid. 108 ff.

¹¹¹ Se diskussionen i prop. 2004/05:110 sid. 110 ff.

¹¹² Se 16 § 1 st. 1. URL. Se prop. 2004/05:110 sid. 115.

¹¹³ Se 12 § st 3 URL. Jfr dock 53 § st. 2 och 54 § URL som anger att den som ägnat sig åt otillåten privat kopiering av datorprogram och digitala sammanställningar ändå inte skall dömas till straffrättsligt ansvar, dvs. inte böter eller fängelse. Skälig ersättning skall dock betalas för det otillåtna nyttjandet, och möjligen något belopp i skadestånd om kopieraren var medveten eller misstänkte att kopieringen inte var tillåten.

inte tillåtet. En musik-CD eller film-DVD är vanligen inte att se som en sådan digital sammanställning som inte får kopieras digitalt.

Vilket nyttjande får ske i undervisningssammanhang ?

Samlingsverk för användning i undervisning (*undervisningskompendium*) sammanställt av verk från ett stort antal upphovsmän, får återge mindre delar av litterära och musikaliska verk och sådana verk av litet omfång, om det har gått fem år efter det år verket gavs ut. Konstverk få återges i anslutning till texten, om det gått fem år efter det år då verket offentliggjordes.¹¹⁴ Denna ”sammanställningsrätt” utsträcker sig inte till filmverk eller verk som skapats för användning vid undervisning (läroböcker o likn.). Upphovsmännen till de verk som nyttjas behöver inte ge sitt tillstånd, men har rätt till ersättning. Observera att det skall vara fråga om ett samlingsverk, urvalet och/eller arrangemanget av de ingående verken skall vara originellt.

Lärares och elevers egna *framföranden av verk* får spelas in, men dessa inspelningar/upptagningar får inte användas för andra ändamål än undervisning.¹¹⁵

Var och en får, utan rättshavarnas tillstånd och utan att betala någon ersättning, *framföra* offentliggjorda verk offentligt om det sker vid undervisning eller gudstjänst. Detta gäller dock inte sceniska verk (t.ex. teaterpjäser, koreografi, iscensättningar och pantomimer) och inte heller filmverk (t. ex. spelfilmer, TV-filmer och dramatiska filmer). Sammanställningar får inte heller framföras vid undervisning om framförandet sker i förvärvssyfte.¹¹⁶

Utöver de möjligheterna att via lagstadgade inskränkningar använda skyddat material i undervisningssammanhang, kan en *avtalslicens* tecknas som gör det möjligt att för undervisningsändamål kopiera offentliggjorda verk såväl digitalt som analogt.¹¹⁷

Vilket nyttjande får ske av arkiv och bibliotek ?

Rätt att låna ut verk till allmänheten följer av att rättighetshavaren inte kan styra över den vidare spridning som sker av ett exemplar av ett verk (t ex en bok) då det en gång på ett lagligt sätt förts ut på marknaden, spridningsrätten har i denna del upphört (konsumerats). Härutöver har de *allmänna arkiven och biblioteken* rätt att utan tillstånd från rättshavarna, kopiera alla typer av verk förutom datorprogram för vissa ändamål och nyttjanden (biblioteksundantaget).¹¹⁸ Den 1 juli 2005 infördes vissa ändringar i biblioteksundantaget, och en särskild avtalslicens introducerades. Observera att biblioteksundantaget inte kan göras gällande av privata arkiv och bibliotek. Dessa får istället använda sig av den avtalslicens som finns för företagskopiering.¹¹⁹ Biblioteksundantaget gäller, till skillnad från de flesta andra inskränkningarna, kopiering m.m. också av verk och annat material som inte är vare sig utgivet eller offentliggjort.¹²⁰ Kopiering med valfri teknik (således även digitalt) får ske för bevarings-, kompletterings- och forskningsändamål.¹²¹ Denna rätt gäller också för kopiering av närstående alster.¹²² Med *bevarandeändamål* avses framförallt kopiering av material i syfte att bevara och skydda arkivets och

¹¹⁴ Se 18 § URL.

¹¹⁵ Se 14 § URL.

¹¹⁶ Se 21 § URL.

¹¹⁷ Se 42 c § URL. Denna bestämmelse, som i mycket är densamma som tidigare 13 – 14 §§, har flyttats till det särskilda kapitlet för avtalslicenser och utvidgats till att omfatta alla former av kopiering. Avtalslicens förklaras närmare nedan.

¹¹⁸ Se 16 § URL. De allmänna arkiven och biblioteken är de statliga och kommunala arkivmyndigheterna, Statens ljud- och bildarkiv, de vetenskapliga bibliotek och fackbibliotek som drivs av det allmänna samt Folkbiblioteken. Regeringen får i enskilda fall besluta att vissa andra arkiv och bibliotek än de som anges i tredje stycket skall ha rätt till exemplarframställning enligt denna paragraf.

¹¹⁹ Se 42 b § URL. Se närmare nedan under Avtalslicenser.

¹²⁰ Se prop. 2004/05:110 sid. 166.

¹²¹ Se 16 § 1 st. 1 p. URL

¹²² Se 2 § Upphovsrättsförordningen (SFS 1993:1212)

bibliotekets egna samlingar. Kopiering för *kompletteringsändamål* får ske när ett exemplar av ett verk är ofullständigt (om verket har kommit ut i delar avses dock endast fallet att den del som saknas inte kan köpas i handeln) eller när exemplar av ett verk inte kan köpas i handeln och kopieringen sker hos ett arkiv eller bibliotek som har rätt att få pliktexemplar av den aktuella produkttypen. Kopiering för *forskningsändamål* får ske då det är fråga om relativt kvalificerad forskning, men inte för vanliga elevuppsatser e likn.¹²³

De allmänna arkiven och biblioteken har också rätt har rätt att med valfri teknik kopiera för vissa typer av *nyttjanden*. Kopiering får ske för att tillgodose lånesökandens önskemål om enskilda artiklar eller korta avsnitt eller om material av säkerhetsskäl inte bör lämnas ut i original. I det enskilda fallet kan således ett bibliotek skanna in en artikel i en databas. På begäran av ett annat bibliotek kan biblioteket sedan sända artikeln per e-post till det biblioteket. Bibliotekets material får dock inte sändas till eller hållas tillgängligt för en så vid krets av bibliotek att det blir fråga om en överföring till allmänheten från det sändande bibliotekets sida.¹²⁴ Även om materialet numera tillåts kopieras digitalt för ovan beskrivna nyttjanden, så får inte utlämnandet till den lånesökande ske i annat än papperskopior om inte en *avtalslicens* ingåtts som tillåter utlämning av kopior också i annan teknisk form (t.ex. disketter) eller överföring (t.ex. via e-post) till lånesökande.¹²⁵ Kopiering för användning i läsapparater får numera också ske såväl digitalt som på annat sätt.

Funktionshinderskopior

Som huvudregel gäller att *var och en* får, på annat sätt än genom ljudupptagning, framställa sådana exemplar av offentliggjorda litterära och musikaliska verk samt av offentliggjorda alster av bildkonst, *som personer med funktionshinder behöver* för att kunna ta del av verken. Exemplaren får också spridas till dessa personer. Upphovsmannen har rätt till ersättning om någon med stöd av detta undantag överlåter fler än några få exemplar till personer med funktionshinder. De Bibliotek och organisationer som regeringen beslutar i enskilda fall får dessutom (i) överföra exemplar av offentliggjorda litterära och musikaliska verk samt av offentliggjorda alster av bildkonst till personer med funktionshinder som behöver exemplaren för att kunna ta del av verken, (ii) genom ljudupptagning framställa sådana exemplar av offentliggjorda litterära verk som personer med funktionshinder behöver för att kunna ta del av verken, samt sprida och överföra ljudupptagningarna till dessa personer, och (iii) framställa sådana exemplar av verk som sänds ut i ljudradio eller television och av filmverk som döva eller hörselskadade behöver för att kunna ta del av verken, samt sprida och överföra exemplar av verken till dessa personer. Framställning av exemplar, spridning av exemplar och överföring till allmänheten av exemplar med stöd av detta undantag får inte ske i förvärvssyfte. Exemplaren får inte heller användas för andra ändamål än som avses i paragrafen. När bibliotek och organisationer sprider exemplar eller överför exemplar av verk till personer med funktionshinder på ett sådant sätt att dessa personer får behålla ett exemplar av verket, har upphovsmannen rätt till ersättning. Detsamma gäller om någon med stöd av första stycket andra meningen överlåter fler än några få exemplar till personer med funktionshinder.¹²⁶ När sådana ”funktionshinderskopior” framställs skall upphovsmannen meddelas, om det kan ske utan besvär, exemplaren förses med uppgift om verkets titel, om framställningsåret och om vem som är framställare och källan skall anges i den omfattning och på det sätt som god sed kräver. Framställaren skall också upprätta ett register över de exemplar som framställs. Om ett bibliotek eller en organisation sprider eller överför exemplar till personer med

¹²³ Se H. Olsson, *Upphovsrättslagstiftningen – En kommentar*, Norstedts Gula Bibliotek, Stockholm 1996, sid. 129.

¹²⁴ Detta resonemang återfinns i prop. 2004/05:110 sid. 385.

¹²⁵ Se 16 § och 42d § jfr m 42 a § URL Upphovsmannen kan dock hindra detta genom att hos någon av de avtalslutande parterna meddela förbud mot överföringen eller spridningen

¹²⁶ Se 17 § st. 2 URL

funktionshinder på ett sådant sätt att dessa personer får behålla ett exemplar av verket, skall upphovsmannen meddelas även om det. Detta gäller endast om det kan ske utan besvär.¹²⁷

När och hur får man citera och referera verk samt återge och avbilda konstverk ?

Citat får hämtas från i princip alla typer av offentliggjorda verk, med undantag för konstverk, om det sker i överensstämmelse med god sed och bara i den omfattning ändamålet kräver.¹²⁸

God sed för citering innebär t.ex. att upphovsmannens namn och den källa varifrån citatet är hämtat skall anges på det sätt som är brukligt för den typen av verks-citat. Citaträtten kan utnyttjas då delar av annans verk återgives inom ramen för ett annat arbete och däri fyller en viss funktion, t.ex. som underlag för kritik, som ett hjälpmedel för att understryka egna ställningstaganden etc.. Ett vanligt exempel är när korta scener ur filmverk återges i en recension av filmen. Det anses också förenligt med citaträtten att i rent estetiskt syfte i essayer, högtidstal o likn. anföra delar ur t ex skönlitteraturen samt att i annonser återgiva uttalanden av recensenter. Vid citering skall man vara uppmärksam också på de ideella rättigheterna.

Att citat endast får ske *i den omfattning som motiveras av ändamålet* innebär att citaträtten sträcker sig olika långt i olika fall. I vetenskapliga framställningar eller i litterär eller konstnärlig kritik och polemik kan det vara nödvändigt att återge ganska stora delar av verk. I regel är det dock inte tillåtet att citera ett verk i sin helhet, men i vetenskapliga och kritiska framställningar kan ett kortare verk, t ex en dikt, få återges i sin helhet.¹²⁹ Ett exempel på överskridande av citaträtten är då det i en tidningsrecension återges ett antal av de mest spirituella replikerna i en revy, enbart i syfte att vidarebefordra en del av den underhållning revyn kan skänka.¹³⁰ Citaträtten kan åberopas oberoende av om återgivningen sker genom kopiering (av det verk citatet ingår i) eller genom att det görs tillgängligt för allmänheten t.ex. i radio, TV, på Internet e likn.

Rätten att *återge offentliggjorda konstverk* har begränsats till sådana sammanhang då det sker i en kritisk eller vetenskaplig framställning i anslutning till texten (dock inte i digital form) eller i en tidning eller tidskrift i samband med en redogörelse för en dagshändelse (om inte konstverket tillkommit just för att återges i en sådan publikation). En sådan återgivning skall ske i överensstämmelse med god sed och endast i den omfattning som motiveras av det kritiska, vetenskapliga eller nyhetsrapporterande ändamålet.¹³¹ Konstverk får också *avbildas* om de stadigvarande är placerade på eller vid allmän plats utomhus eller om syftet är att annonsera en utställning eller försäljning av konstverken, men då endast i den utsträckning som behövs för att främja utställningen eller försäljningen, eller om de ingår i en samling, i kataloger (dock inte i digital form). Konstverk som är byggnader får dock fritt avbildas t.ex. genom målning, teckning eller fotografi.¹³²

Att *referera* ett verk är alltid tillåtet eftersom det inte handlar om att kopiera eller tillgängliggöra verket utan snarare att ge en egen beskrivning av ett verks innehåll.

”Rätten” till information, myndighetsmaterial, allmänna handlingar etc. ?

Upphovsrätten gäller inte för *författningar, beslut av och yttranden* av myndigheter samt officiella översättningar av sådant material, varför sådant material fritt kan nyttjas. Om det i sådant material ingår kartor, bilder, musik och dikter har dessa dock kvar sitt upphovsrättsliga skydd. De får dock återges av var och en, men upphovsmannen har rätt tillersättning om återgivningen inte sker i en

¹²⁷ Se 3 § i Upphovsrättsförordningen (SFS 1993:1212)

¹²⁸ Se 22 § URL.

¹²⁹ Se SOU 1956:25 s 200

¹³⁰ Se SOU 1956:25 s199

¹³¹ Se 23 § URL.

¹³² Att byggnader fritt får avbildas innebär *inte* att exemplar av byggnader får uppföras.

myndighets verksamhet eller i samband med en redogörelse för ett mål eller ärende i vilket verket förekommit.¹³³ Material som ingår i en bilaga till ett beslut om rätten att ta del av allmänna handlingar, bibehåller också sitt upphovsrättsliga skydd.¹³⁴

Verk som syns eller hörs under en dagshändelse får återges vid *information om dagshändelsen* genom ljudradio, television, direkt överföring eller film. Verken får återges endast i den omfattning som motiveras av informationssyftet.¹³⁵

Härutöver finns en rätt för var och en att återge vad som muntligen eller skriftligen anförs i *offentliga sammanhang* som inför myndigheter, i statliga eller kommunala representationer, vid offentliga debatter eller utfrågningar samt att ta del av allmänna handlingar.¹³⁶

Upphovsrätt hindrar inte att verk används i *rättsvårdens* eller den allmänna säkerhetens intresse.¹³⁷

Avtalslicenser

En avtalslicens är ett licensavtal ingånget med viss rättighetsförvaltande organisation, som via särskilda lagbestämmelser gäller för visst verksutnyttjande också för andra upphovsmän och rättshavare än förvaltningsorganisationens medlemmar. Avtalslicensen ger användaren rätt att utnyttja verk av det slag som avses med avtalet trots att verkens upphovsmän inte företräds av organisationen i ”utbyte” mot rätt till ersättning från den avtalande organisationen.¹³⁸ För de avtalande parterna, särskilt på användarsidan, underlättas därmed möjligheten till visst verksutnyttjande eftersom de endast behöver sluta avtal med en part. Nackdelen jämfört med en lagstadgad inskränkning är att det nyttjandet som lagtexten anger som möjliga att avtala om endast blir aktuella om avtal verkligen ingås och därutöver kan avtalet i sig begränsa nyttjandet mer än vad lagtexten tillåter. I slutändan bestäms det möjliga nyttjandet således av parternas förmåga att komma överens. Upphovsmän som inte vill omfattas av en avtalslicens kan meddela förbud mot kopiering hos någon utav de avtalslutande parterna. Avtalslicenserna gäller också för närstående rättshavare.

Sedan den 1 juli 2005 finns ett antal nya bestämmelser som gör det möjligt för företag och organisationer, undervisningsorganisationer samt arkiv och bibliotek att teckna avtalslicenser som utvidgar deras möjlighet att nyttja material. När ett verk utnyttjas i enlighet med avtalslicensen för företagaskopiering, undervisningskopiering, arkiv- /biblioteksnyttjande eller för vidareändring i ljudradio- eller TV tillämpas följande. De villkor i fråga om rätten att utnyttja verket som följer av avtalet gäller. Upphovsmannen skall i fråga om ersättning som lämnas enligt avtalet och förmåner från organisationen vilka väsentligen bekostas genom ersättningen vara likställd med de upphovsmän som organisationen företräder. Upphovsmannen har dock oavsett detta alltid rätt till ersättning som hänför sig till utnyttjandet, om han begär det inom tre år efter det år då verket utnyttjades. Krav på ersättning får riktas endast mot organisationen.¹³⁹ Sedan tidigare har var och en kunnat teckna en avtalslicens för vidareutskick av verk i ljudradio- och TV samt radio- och TV-bolag kunnat teckna avtalslicens för utskick av verk m.m. När ett verk utnyttjas för utskick i ljudradio eller TV har upphovsmannen också rätt till ersättning.¹⁴⁰

¹³³ Se 9 § jfr m 26 a § URL

¹³⁴ Se 9 § URL.

¹³⁵ Se 25 § URL.

¹³⁶ Se 26- 26 a §§ URL.

¹³⁷ Se 26 b § 2 st. URL.

¹³⁸ Se 42 a § URL.

¹³⁹ Se 42 a § 5 st. URL.

¹⁴⁰ Se 42 e- 42 f §§ jfr m 42 a § URL.

Avtalslicens för undervisningskopiering

Denna bestämmelse, som i mycket är densamma som bestämmelser som tidigare återfanns i 2 kap, har flyttats till det särskilda kapitlet för avtalslicenser och utvidgats till att omfatta alla former av kopiering. Organisationer som bedriver undervisningsverksamhet i organiserade former kan teckna en avtalslicens som ger en rätt att för undervisningsverksamhet kopiera offentliggjorda verk i valfri teknik.¹⁴¹ Det här nyttjandet är inte avgiftsfritt, utan ersättningen och omfattningen av sådan avtalad skolkopiering regleras i särskilda avtal mellan skolorna och vissa rättighetsorganisationer, t.ex. Bonus Presskopier¹⁴², COPYSWEDE¹⁴³, skivbolagens organisation (IFPI) samt Sveriges Television (SVT), TV 4 AB och Sveriges Radio. Det är vanligtvis rektorn på en skola som ansvarar för att lärarna informeras om avtalens innehåll och att villkoren följs.

Avtalslicens för företagskopiering m.m.

Företag och organisationer, riksdagen, beslutande kommunala församlingar samt statliga och kommunala myndigheter (uppräknningen är avsedd att vara heltäckande) får, om det tecknat en avtalslicens, framställa *fotokopior* av utgivna litterära verk och av konstverk som finns återgivna i anslutning till texten i ett sådant verk. Kopieringen får enbart ske i syfte att tillgodose behovet av *information inom sin verksamhet*.¹⁴⁴ Med ”företag” avses t.ex. bolag, ekonomiska föreningar och enskilda näringsidkare. Kopior av facklitteratur som behövs i arbetet har givits som exempel på behov av information inom verksamheten.¹⁴⁵

Avtalslicens för digital överföring och spridning för arkiv och bibliotek

De allmänna arkiven och biblioteken kan teckna en avtalslicens som ger dem rätt att överföra verk (dock inte datorprogram) samt sprida (lämna ut) också andra kopior än papperskopior av verk till lånesökanden såvitt gäller enskilda artiklar, korta avsnitt eller material som av säkerhetsskäl inte bör lämnas ut i original samt till lånesökanden.¹⁴⁶ Privata arkiv och bibliotek kan inte teckna den här typen av avtalslicens, men däremot en avtalslicens för företagskopiering m.m..

¹⁴¹ Se 42 c § jfr m 42 a § URL.

¹⁴² Se <http://www.b-pk.se/index.html>

¹⁴³ Se <http://www.copyswede.se/>

¹⁴⁴ Se 42 b § jfr m 42 a § URL

¹⁴⁵ Se prop. 2004/05:110, s. 401.

¹⁴⁶ Se 42 d § jfr m 16 § URL.

Skydd av tekniska skydd av verk m.m.

Idag är vanligen de verk och närstående alster som finns i elektronisk form skyddade tekniskt mot otillåtet nyttjande (tekniska åtgärder) ofta kombinerat med elektronisk information om rättshavare m.m. Sedan den 1 juli 2005 skyddas tekniska åtgärder och elektronisk information om rättighetsförvaltning mot att de kringås resp. avlägsnas eller ändras.¹⁴⁷ Det finns också kompletterande förbud mot tillverkning, import, överföring och spridning av anordningar för sådant otillåtet kringgående samt mot förfoganden över verk eller verkskopia vari den elektroniska rättighetsinformationen avlägsnats eller ändrats.

En *teknisk åtgärd* beskrivs i lagtexten som en verkningsfull teknik, anordning eller komponent, exempelvis krypteringar eller lösenordsspärrar, som utformats så att den vid normalt bruk hindrar eller begränsar kopiering och/eller tillgängliggöranden som inte rättshavaren tillåtit. Hindrar en sådan tekniskt åtgärd användare som har lovlig tillgång till verket, från att lyssna eller se på verket, så kan det hindrande tekniska skyddet kringås.¹⁴⁸ Annars är det som huvudregel, oavsett syftet, förbjudet att kringgå tekniska åtgärder.¹⁴⁹ Skyddet för tekniska åtgärder innebär mer precist att det är förbjudet att utan samtycke från rättshavare, *kringgå en digital eller analog spärr* som hindrar eller begränsar framställning av exemplar av skyddade alster, att kringgå en teknisk skyddsprocess, exempelvis en kryptering, som hindrar eller begränsar tillgängliggörande för allmänheten av skyddade alster eller att kringgå en annan teknisk åtgärd som hindrar eller begränsar sådant tillgängliggörande.¹⁵⁰ Det innebär t.ex. att om det finns en teknisk åtgärd som hindrar tillåten privat kopiering av verk, så får den ändå inte kringås för detta ändamål. Förutom kopiering för privat bruk, så tillåts tekniska åtgärder också hindra t.ex. citat och nyhetsrapportering.¹⁵¹ De enda ”användarinskränkning” som inte får hindras av tekniska åtgärder är de allmänna bibliotekens föreskrivna möjligheter till kopiering och spridning av verk, framställningen av kopior till funktionshindrade, återgivanden av offentliga debatter, allmänna handlingar m.m. samt radio- och TV-bolagens rätt att framställa vissa sändnings- och arkivkopior. I material som överförs on-demand i enlighet med överenskomna avtalsvillkor får aldrig de tekniska skydden avlägsnas eller kringås, och nyttjanden i enligt några inskränkningar behöver inte möjliggöras.¹⁵²

Med *information om rättighetsförvaltning* avses all information, även i form av nummer eller koder, som är kopplad till ett exemplar av ett skyddat alster som framträder i samband med överföring till allmänheten av ett sådant verk och som syftar till att identifiera verket, upphovsmannen och/eller annan rättshavare eller till att upplysa om villkor för användning av verket. Informationen skall ha lämnats av upphovsmannen eller annan rättshavare.¹⁵³ Skyddet innebär att det är förbjudet att utan samtycke från rättshavare *avlägsna eller ändra elektronisk information* om rättighetsförvaltning som avser skyddade alster, att förfoga över ett sådant ändrat alster genom att sprida exemplar av det, importera exemplar av det i spridningssyfte eller genom att överföra det till allmänheten. Detta förbud gäller dock endast om den åtgärd som vidtas orsakar, möjliggör, underlättar eller döljer ett intrång i en rättighet som skyddas enligt upphovsrättslagen.¹⁵⁴

¹⁴⁷ Se 52 b – 52 h §§ URL.

¹⁴⁸ Se 52 b § 2 st. jfr m 52 h § URL.

¹⁴⁹ Se 52 d och 52 e §§ URL. Bestämmelserna om skydd för tekniska åtgärder är *inte tillämpliga* om verket är ett datorprogram. De är inte heller tillämpliga vid tillhandahållande av allmänna handlingar, vid användning i rättsvärdens eller den allmänna säkerhetens intresse eller vid kryptografisk forskning. Se 52 c § URL.

¹⁵⁰ Se 52 d § jfr m 52 h § URL.

¹⁵¹ Se vad gäller just dessa undantag, avsaknaden av hänvisning till 22 och 25 §§ i 52 f § URL.

¹⁵² Se 52 f § jfr m 16, 17, 26, 26 a och 26 e §§ URL.

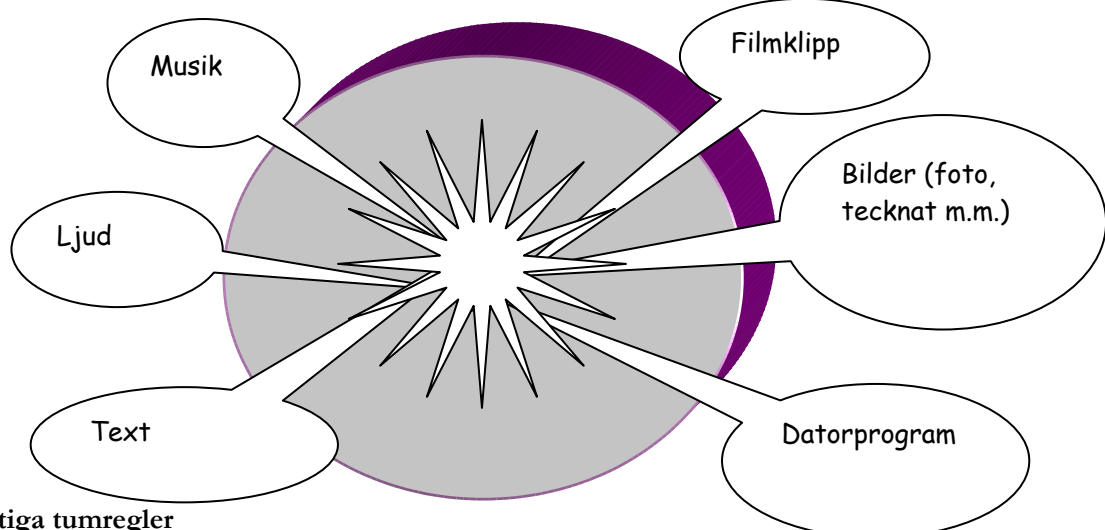
¹⁵³ Se 52 b § 3 st. jfr m 52 h § URL.

¹⁵⁴ Se 52 g § och 52 h § URL.

Särskilt om skyddet av sammanställningar av material

Den digitala formen av material har gjort det betydligt lättare att sammanställa olika kategorier av material. Vi möter dagligen sammanställningar i form av t.ex. webbplatser, databaser, multimedieproduktioner, uppslagsverk, telefonkataloger etc. Med anledning av att många kommer i kontakt med såväl användning som produktion av sammanställningar har jag valt att nedan gå igenom några grundläggande regler och råd.

Det legala skyddet för sammanställningar av material finns i minst två nivåer. Det är dels skyddet av innehållet (som i sig kan vara i flera led) och skyddet av sammanställningen som sådan. Sammanställningar anses vara skyddade av *upphovsrätt* om innehållet valts ut och/eller arrangerats på ett originellt sätt samt av det närstående *katalog- och databasskyddet* om de består av ett stort antal uppgifter eller är resultatet av en väsentlig investering i anskaffningen, verifieringen eller presentationen av materialet. Upphovsrätten innehar den/de personer som ”skapat” urvalet och/eller arrangemanget. Det närstående skyddet innehar den eller vanligen det företag eller organisation som stått bakom investeringen, dvs. (den ekonomiska) risken för produktionen.



Några viktiga tumregler

- Var uppmärksam på *vilka regelverk* som beskriver skyddet av innehållet (t.ex. URL, PUL och VmL) samt vad som gäller vid marknadsföring och distribution av produktionen (MFL, Lagen om Namn och Bild i reklam).
- *Förvärva* rätt att nyttja innehållet så att det inkluderar inte bara det egna nyttjandet i produktionen, utan också användarnas nyttjanden, t.ex rätt att kopiera, tillgängliggöra, ändra och vidareöverlåta. Kontakta de som innehar de rättigheterna du är intresserad av. Lättast kan du få fram dem genom att försöka hitta dem angivna på verket alt gå via en rättighetsförvaltande organisation.¹⁵⁵
- Avtala med *rätt* rättshavare. Rätten att nyttja äldre (fortfarande skyddade) verk/material i digital form, i nätverksmiljö etc. kanske aldrig upplåtits tidigare, varvid de innehas av upphovsmannen eller dennes arvingar. Äldre uppdrags- och förlagsavtal o likn. innehöll ingen övergång av e-rättigheterna.
- Glöm inte att klarera rättigheterna också till sammanställningen som sådan. Vad skall gälla i förhållande till egenproducerat innehåll? Exklusiv eller icke-exklusiv nyttjanderätt? Vilka har varit ”skapande” i urval och arrangemang av innehållet? Är det flera som samverkat, diskutera vad som skall gälla om någon vill dra sig ur. Finns katalog- och databasrättigheter, dvs. består av ett stort antal uppgifter och/eller har det varit kostsamt (i tid och/eller pengar) att välja ut, kontrollera och/eller presentera innehållet?

¹⁵⁵ Se t.ex. <http://www.copyswede.se/orglank/orgent.htm> för länkar och annan information till upphovsmännens/ rättshavarnas organisationer.

Ansvar och sanktioner

Skäligt vederlag, skadestånd, samt böter eller fängelse

Verk är fria att användas om verket är en myndighetshandling som inte erhåller något skydd eller om upphovsrätten till verket upphört på grund av att det förflutit mer än 70 år sedan upphovsmannen dog.¹⁵⁶ Men så snart det är fråga om skyddade alster krävs det att man har tillstånd att nyttja dem via avtal eller en inskränkning i skyddet. Den som utan rätt därtill, använder sig av ett verk, eller som gör det utan att namnge upphovsmannen eller på ett sätt som kränker honom/henne, gör sig skyldig till *intrång* i upphovsrätten.

Så snart ett intrång skett, skall nyttjandet ersättas med ett *skäligt vederlag*, detta även om användaren var i total okunskap om att det var fråga om ett intrång. Ett skäligt vederlag kan t.ex. vara den licensavgift eller likn. ersättning som skulle ha betalats om tillstånd erhållits.

Anledningen till att ersättning skall utgå även användaren inte kände till eller ens hade anledning att misstänka att det skedde ett intrång, är principen att olovliga användare inte skall hamna i en bättre ställning än den som skaffar sig tillstånd till nyttjandet.¹⁵⁷ Det enda tillfälle då inte ens skäligt vederlag skall utbetalas är då användaren vid kopiering för privat bruk, utan att veta eller ens misstänka, hade en piratkopia (otillåten kopia) som underlag för sin kopiering.¹⁵⁸

Om ett intrång skett medvetet (uppsåtligen) eller av oaktsamhet skall utöver det skäliga vederlaget, betalas skadestånd för *annan förlust* än utebliven ersättningen samt för *lidande eller annat förfång*, dvs. icke-ekonomisk skada. En annan förlust kan vara t ex minskad försäljning orsakad av förekomsten av piratkopior på marknaden.

Ett intrång innebär inte bara att användaren skall betala ersättning för sitt nyttjande och ibland skadestånd, utan kan också leda till straff. Ett intrång som sker medvetet eller på grund av grov oaktsamhet, kan straffas med *böter eller fängelse* i högst två år.¹⁵⁹ I hovrättsdomen RH 2002:69 dömdes en man som gjort sig skyldig till att i mycket stor skala kopiera dator- och TV-spel och sprida dem via bl.a. tidningsannonser, till 8 månaders fängelse samt till ett skadestånd på tre miljoner (!) kronor.¹⁶⁰ I ett nyligen aktuellt mål hösten 2005 dömde Västerås tingsrätt en man som tillhandahållit filmen ”Hipp Hipp Hora” i ett fildelningsnätverk till ett straff om åttio dagsböter (å 200 kr). Det får betraktas som ett relativt strängt straff då det avsåg tillhandahållandet av endast en film. Det krävs dock att fängelsestraff skall kunna komma ifråga för brottet för att uppgifter om ISP-adress m.m. måste lämnas ut. Även *försök eller förberedelser* till intrångsbrott samt *obehörig import* till Sverige av (enligt svenska regler) illegalt framställda exemplar av verk, som importeras för att spridas här kan leda till straff.¹⁶¹

¹⁵⁶ Se 9 § och 4 kap (43- 44a § §) URL. I engelskspråkig litteratur används uttrycket ”public domain” för verk som är fria för alla och envar att användas.

¹⁵⁷ Se Prop. 2004/05:110, sid. 148.

¹⁵⁸ Se 54 § jfr m 12 § st. 4 URL.

¹⁵⁹ Se 53 § URL. Privatkopiering av datorprogram och hela eller stora delar av digitala sammanställningar (som inte är tillåtet, ens om förlagan är lovlig, se 12 § st.2 URL.), där kopiorna endast används för enskilt bruk och förlagan inte används i näringsverksamhet eller offentlig verksamhet, har dock särskilt undantagits från ett straffrättsligt ansvar, varvid enbart ersättning för det nyttjande som skett kan utdömas i sådana fall.

¹⁶⁰ Hovrätten ansåg att brottet egentligen hade större straffvärde (dvs. borde leda till längre fängelsestraff) och att skadeståndet skulle varit högre, men hindrades av processuella skäl att utdöma det.

¹⁶¹ Se 53 § st 4 URL. Närmare bestämmelser om förutsättningarna för ansvar för förberedelse återfinns i 23:1-2 i Brottsbalken. I RH 2002:69. Ang otillåten import se NJA 1975 s.339 samt 1961 s. 695

När är en användaren oaktsam ?

Hur långt användaren skall gå i sin undersökning av om det är tillåtet att använda verket eller ej (graden av användarens aktsamhet), beror på rådande bruk och omständigheter i det särskilda fallet. En detaljist inom bok-, musik- eller konsthandeln kan i normalfallet utgå ifrån att de exemplar som levereras för försäljning av kända förläggare, är lagligt framställda. Spridning av olagligt framställda upplagor brukar t.ex. ske i tillfälliga butiker, vid gatuförsäljning, via postorder. Idag görs en stor mängd material tillgängligt via Internet utan rättshavarnas tillstånd i t.ex. peer to peer nätverk. Alla omständigheter skall beaktas för att bedöma om en person varit oaktsam med avseende på om förlagan för den egna kopieringen varit en piratkopia eller ej. Det måste finnas objektiva omständigheter som ger den enskilde anledning att tro att förlagan är lovlig.¹⁶² Något mer objektivt än löften från säljaren /tillhandahållaren torde därmed krävas för att man i tillräckligt omfattning skall anses ha tagit reda på om förlagan är en piratkopiering eller ej. Observera att otillåten kopiering för privat bruk enbart kan leda till att man för betala ersättning för sitt nyttjande, inte till något straff (böter eller fängelse).

Vem är ansvarig för ett intrång ?

Det är som huvudregel den som utför den olovliga handlingen som också är ansvarig. Sker ett otillåtet nyttjandet i enlighet med en beställning från annan, anses dock beställaren som den ansvarige. Ansvar kan inträda för medhjälpare som uppsåtligt eller oaktsamt främjat ett intrång genom råd eller dåd.¹⁶³ Det innebär att den kan gå fri från ansvar som på beställning trycker ett arbete (kopierar ett verk) som beställaren inte haft tillstånd att trycka (kopiera), om han inte visste eller kunde ana att tillstånd saknades. I de fall däremot då uppdragstagaren vet eller misstänker att beställaren inte har rätt till det nyttjande som beställs, t.ex. då en student beställer kopiering av en hel bok som är kurslitteratur, så kan uppdragstagaren möjligen bli medverkande till intrånget. Det kan i många fall vara svårt att nå den som gjort själva intrånget, t.ex. på grund av att man inte får fram mer än en ISP-adress. I många fall kan målsägandens (rättshavarens) möjligheter att effektivt ingripa ofta vara helt beroende av i vilken mån ingripande kan ske beträffande andra aktörer. Det har på senare tid lett till att bl.a. de som tillverkat programvaror som används vid intrång (t.ex. peer-to-peer programvaror) stämts in i intrångsprocesser för att det skall prövas om deras "medverkan" via programvaru- och servicetillhandahållande, kan medföra också ett medverkansansvar i en intrångssituation, dvs. då ngn användare via sådan programvara eller service gjort intrång i bl.a. upphovsrätten.¹⁶⁴

I vissa fall kan *arbetsledningen* också anses ha ett straffrättsligt ansvar. Det framgår bl.a. av *NJA 1985 s. 909* vari HD uttalade följande. "...måste också - och kanske i första hand - ansvar för

¹⁶² Se prop. 2004/05:110, sid. 149.

¹⁶³ Se brottsbalken 23 kap. 4 § samt proposition 1981/82:152 s. 13 vari framgår att brottsbalkens regler om medverkan också bör tillämpas på brott som innebär intrång i rättigheter som skyddas i upphovsrättslagstiftningen.

¹⁶⁴ I USA har tillverkare av produkter och tjänster som förändrar konsumenternas nyttjandemönster i stort sett alltid behövt passera en intrångstalan, innan det vanligtvis klargjorts i US Supreme Court att tillhandahållandet av tekniken eller produkten i sig, inte är att se som direkt eller indirekt (medverkan till) intrång. Stora rubriker och många processer har diskuterat och prövat ansvaret för de som tillhandahåller fildelningsprogramvaror (t.ex. Napster och Kazaa) eller tillhandahållare av internettjänster (ISP). I USA har Supreme Court i juli 2005 ansett att tillhandahållandet av fildelningsprogramvaror i vissa fall kan ses som medverkande till användarintrång. Se närmare bl.a. http://news.com.com/Last+waltz+for+Grokster/2100-1027_3-5937832.html. Såvitt gäller ansvaret för ISP, så har det reglerats såväl i EU (i E-handelsdirektivet, E-handelslagen) och USA (i Digital Millennium Copyright Act, DMCA). Även om ISP fått sitt ansvar definierat, så har det rätt oklarheter i om de har en skyldighet att lämna ut information om "sina" kunder, på begäran av rättshavare som vill väcka intrångstalan mot dessa. I Tyskland ansåg i april 2005 en överdomstol (Hanseatisches Oberlandesgericht) att en IPS-leverantör inte var att se som ansvarig för intrångsgörande nyttjanden (illegal fildening) som gjordes av ISP-leverantörens kunder. Se <http://www.jurpc.de/rechtspr/20050062.htm> och <http://www.ipr-helpdesk.org/controlador.jsp?cuero=noticiasCuerpo&seccion=noticiaseventos&tipoListado=all&id=0000005609&len=en> senast besökt 2005-05-30.

brott mot upphovsrättslagen kunna utkrävas av någon med ledande ställning inom tidningsföretaget på den grunden att tillsynen över att lagöverträdelse på upphovsrättsområdet inte begås i verksamheten har varit otillräcklig”

Förbud vid vite, inlösen, ändring, förstörelse och intrångsundersökning.

Vid sidan om straff, ersättning och skadestånd finns ett antal andra sanktioner och en bevissäkringsmetod som kan komma ifråga. Det är förbud mot fortsatt intrång förenat med ett vite, inlösen, ändring, förstörelse av piratkopior och framställningshjälpmedel samt bevissäkring i form av en intrångsundersökning hos den eventuella intrångsgöraren.

Rättshavaren har en möjlighet att via domstol förbjuda fortsatt intrång. Förbudet kombineras med ett vite.¹⁶⁵ *Förbud vid vite* brukar beskrivas som den i praktiken viktigaste sanktionen mot intrång. Ett förbud kan effektivt och omedelbart sätta stopp för ett intrång, särskilt om vitet sätts avskräckande högt. Förbudsbeslutet förutsätter inte uppsåt eller oaktsamhet och det kan riktas mot såväl fysiska som juridiska personer. Rätten kan också besluta att intrångsgörande föremål (piratkopior) eller den trycksats, kliché, form eller liknande hjälpmedel som kan användas endast för framställning av piratkopior, *mot lösen skall lämnas ut* till rättshavaren. Istället för inlösen kan domstolen på rättshavarens yrkande besluta att piratkopior och/eller hjälpmedel att framställa sådana, skall *ändras eller förstöras*. Förverkad egendom, otillåtet uppförda byggnadsverk, egendom som förvärvats i god tro (dvs. utan vetskap eller misstanke om att det var en piratkopia) eller som innehas med särskild rätt därtill, kan dock inte lösas in, ändras eller förstöras.¹⁶⁶ Kan det skäligen antas att någon har gjort ett intrång, får rätten på rättshavarens yrkande, besluta om *intrångsundersökning* för att bevisning ska kunna säkras. Det innebär att en undersökning får göras hos misstänkt intrångsgörande för att söka efter föremål eller handlingar som kan antas ha betydelse för utredning om intrånget. Intrångsundersökningen verkställs av kronofogdemyndigheten.¹⁶⁷ Myndigheten har rätt att ta fotografier och göra film- och ljudupptagningar samt att göra kopior och utdrag av och ur sådana handlingar som den får söka efter.

SLUT.

¹⁶⁵ Se 53a § URL.

¹⁶⁶ Se 55 § URL

¹⁶⁷ Se 56 a – 56 h §§ URL.